

24. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Edebî Tercüme ve Batılılaşma İlişkisi (1864-2022)

Ferudun AY¹

APA: Ay, F. (2023). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Edebî Tercüme ve Batılılaşma İlişkisi (1864-2022). *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 290-312. DOI: 10.29000/rumelide.1330487.

Öz

Osmanlı Devleti, Batı'nın çok yönlü ve zengin kültür birikiminin önemini her anlamda ve alanda fark etmiş hatta Batılılaşmayı ayakta kalma olarak görmüştür. Batılılaşma önce idari, askerî, kültürel ve teknolojik alanlarda sonra hayat içinde belirgin biçimde kendini göstermiştir. Bu süreçte Batı'ya açılan en etkili argümanlardan biri de tercüme eserler olmuştur. Batılı eserlerin tercüme edilmesi Türk edebiyatında yeni edebî türlerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Batıdaki eser tercüme ile edebiyatımıza giren edebî türler Batılılaşma yolunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi aydını ile okuyucusu üzerinde büyük etki yaratmıştır. Hiç şüphesiz ki Osmanlı'da olduğu gibi günümüzde de yeni aydın tipinin ortaya çıkmasında ve yeni edebî türlerin gelişmesinde tercüme etkisi hâlen devam etmektedir. Cumhuriyet dönemi eserlerinde de etkisi görülmektedir. Her ne kadar dil öğrenimi günümüzde Osmanlı dönemine göre çok fazla olsa da Batılı eserlerin tam anlaşılabilirliği için ve Batı dillerini bilmeyenler için tercüme, elzem ve zaruri bir alan olarak yerini korumaktadır. Bu ihtiyaç edebî tercüme ve Batılılaşma olarak günümüzdeki türlerde de yoğun biçimde hissedilmektedir. Bu çalışmada Tanzimat edebiyatının başlangıcından günümüze kadar devam eden edebî tercüme hakkındaki tespitler ve eleştiriler ortaya koyulmuştur. Daha sonra tercüme hakkındaki bu görüşlerden hareketle edebî tercüme ve Batılılaşma ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca inşî çıkışlı süreçlerden geçen edebî tercüme çalışmalarını hakkındaki değerlendirmeler araştırmacılara sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Türk Edebiyatı, Edebî Tercüme, Yeni Edebiyat, Edebiyat Tarihi

The Relationship between Literary Translation and Westernization from Tanzimat to the Republic (1864-2022)

Abstract

The Ottoman Empire recognized the significance of Western culture's versatile and rich accumulation in every aspect, considering Westernization as crucial for survival. Westernization primarily manifested itself in administrative, military, cultural, and technological spheres, later extending to social life. Translated works played a prominent role as one of the most effective arguments for Westernization. The translation of Western works facilitated the rapid development of new literary genres in Turkish literature. Literary genres introduced through translated works had a significant impact on intellectuals and readers during the Ottoman and Republican eras in the process of Westernization. Undoubtedly, in both the Ottoman period and today, translations continue to influence the development of new intellectual types and literary genres. We can observe its influence in works from the Republican era as well. Although language learning is more prevalent today

1 Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Bahcesir, Türkiye), fay@bandirma.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7341-8983 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 13.05.2023- kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330487]

compared to the Ottoman era, translation remains an essential and indispensable field for a full understanding of Western works and for those who do not know Western languages. This need is still strongly felt in literary translations and Westernization today. In this study, observations and critiques regarding literary translations from the beginning of the Tanzimat literature until the present day have been evaluated. The relationship between literary translation and Westernization has been examined based on opinions about translations in the literary field throughout history. Furthermore, evaluations of the fluctuating nature of literary translation endeavors have been presented to researchers.

Keywords: Westernization, Turkish Literature, Literary Translation, New Literature, Literary History

Toplumsal çağdaşlaşma, düşünce değişimi ve edebiyat tarihine baktığımızda tercüme ve gelişim arasında doğrudan bir ilişki görülmektedir. Edebiyat ve kültür değişimi-gelişimi söz konusu ise tercüme her zaman gündemde olmuştur. Yeni ve gelişmiş kültür ürünlerinin ana dile tercümesi, yeni bir üretim ve yeni bir anlayış oluştuğu bilincinin de kavranmasıdır. Tercümenin yüklendiği bu işlevi kavrayan milletler bu dalgaya karşı koymayarak gelecek yüzyıllara çareler ve yeni fikirler üretebilmiştir. Bu tercüme ve münasebet ilişkisinin ne türde ve sınırdan olması gerektiği tetkikini doğru yapmakla da ilişkilidir (Özkırmı, 1999). *Çeviri Sanatının Esasları* adlı eserinde İsmail Durmuş tercümenin kültür ve uygarlıkların etkileşimi, bilim ve sanat dallarının gelişmesine imkân veren araç olarak bir başka rolüne değinir. Tercüme, medeniyetlerin yükselme ve ulusların kültür düzeyinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca başkalarını tanıma imkânı verirken kendimizi de bilmeye, değerlendirmeye fayda sağlamaktadır. Kültür alışverişinde en önemli taşıyıcı unsur olan tercüme, ulusların kültür alıp verme oranını da belirlemektedir. Durmuş, bir ulusun başka ulustan yapmış olduğu tercüme miktarı oranınca iktisadi gelişmişlikleri arasında düz orantı olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Durmuş, 2018).

Milletler arasındaki münasebetler ya zorunlu olarak ya da sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi, içtimaî ve askerî birtakım ihtiyaçlar vesilesiyle oluşur. Osmanlı Devleti de ilk zamanlarda zorunlu olan ve sonraları Batılılaşma olarak devam eden günümüze kadar süren Batı'nın tesiri altında inkişaf eden Tanzimatla birlikte resmîleşen sürece bu münasebetle girmiştir. Batı karşısında siyasi, askerî, sosyal ve kültürel alanlardaki seviyeyi, gelişmişlik düzeyine çıkarmak için yapılan reform ve girişimler için kullanılan ama zamanla her alanda yaygınlaşan Batılılaşma (Garplasma) adını bu münasebetle alır. Osmanlı Devleti'nde Batı'ya yönelişin ilk zamanlarında öncelik, askerî ve eğitim müesseselerini içine alan değişim gayreti olmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında *teceddüd* veya *ıslahat* daha sonra *Tanzimat* olarak adlandırılan ve resmîleşen hareketleri, Batılı yaşayış biçimlerini de içine alarak kavramsallaşmış, İstanbul'daki çevrelerce ifade edilen şekliyle *asrîlik*, *asrîleşme* gibi kelimelerle tanımlanmaya ve ifade edilmeye başlanmıştır. Ayrıca *Batılılaşma*, *muasırlaşma*, *ileri medeniyet seviyesine ulaşma* gibi kavramlarla süreç ifade edilmiştir. Günümüz Türkiye'sine gelindiğinde ise Türkçe'nin sadeleştirilmesi ile *Batılılaşmanın* yerini *çağdaşlaşma* terimi almış ve bu kavram benimsenmiştir (Hanioglu, 1992, s. 148). Günümüzde devam eden *Batılılaşma*, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gelişmişlik düzeyini yakalamak ve Avrupalı ülkelerle yarışabilecek güce kavuşmak olarak görülmüştür. Cumhuriyet döneminde Batılılaşma sorunu, Avrupa medeniyetine dâhil olma ve Batının yalnızca bilimini, sosyal devlet anlayışını ve yöntemini almamızın yeterli olacağı yönündeki tartışmalarla devam etmiştir. Osmanlı Devleti dönemindeki gibi *Batılılaşmak*, *Garplasmak* ve *Medenileşmek* kavramları yerini sadece *Modernleşmek* kavramına bırakmıştır.

Tarihî süreç içinde Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabalarına bakıldığında hakikatte modernleşme çabalarının XVIII. yüzyıl öncesine dayanmakta olduğunu görülmektedir. *Batılılaşma* kavramının gelişim safhasını bilmek, süreç içindeki gelişmeleri farklı zaman ve etkenlerle bir bütün içerisinde ele almak, gelişmişlik hedefine ulaşma yolunda ne aşamada bulunduğunu görmeye yardımcı olacaktır. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin dünya üzerindeki gücündeki ve hâkimiyetindeki azalma belirtileri, Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşması ile belgelenen gerileme hadiseleri, devlet yöneticilerince Batı'yı savaş ve ticaret dışında temas kurmaya iten ilk olaylardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında yaşadığı mağlubiyetiyle ortaya çıkan düşmanı tanıma ihtiyacı ve yenilgilerine sebep olan gücü elde etme arzusu, yönetimi Avrupa'yla ilişki kurmaya iten ilk adımları atmaya sevk etmiştir. İlk adım, Lale Devri (1718-1730) olarak bilinen dönemde Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin (13 Ekim 1720- 8 Ekim 1721) yapmış olduğu ziyaret ile Batı üstünlüğünün nedenleri ve ellerindeki gücün nasıl bir şey olduğunu anlamak amacıyla gerçekleştirilen temasla olur. Ziyaret sonrası, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin dönüşte devlete sunmuş olduğu *Sefaret-nâme* adlı mufassal rapor, batının üstünlüğünü böylelikle belgelendirilmiştir. Fakat Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin *Sefaret-nâme* adlı mufassal raporu, Batı medeniyeti hakkında her alanda bütüncül bir yapı olduğu mesajını vermesine rağmen devlet tarafından doğru değerlendirilememiştir. Raporun kısıtlı alanlarda (askerlik, matbaacılık ve mimarlık) sonuçları görülmüştür (Akyüz, 1995, s. 5-6). Modernleşmeyi sadece şekilde sanan devlet adamlarının düşünüş ve değerlendirme tarzının gerçekçi ve akılcı olmaması; yeniliklerin doğru ve zaruri bir yönde ilerletilmemesi, bilgi birikimine ve devlet adamı sezgisine sahip kişilerin olmayışı bunda büyük rol oynamıştır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin göz ardı edilen *Sefaret-nâme* adlı mufassal raporu, ne zaman ki Batı'nın kültürel, ekonomik ve siyasal alanda ileri seviyelere gitmiş olduğu yönetim tarafından tam manasıyla anlaşılabilir, o vakit *modernleşme* tek yol olmuştur. Fakat bu süreçte *Batılılaşma* önünde en büyük engel, devlet yönetimi ve aydın kesim içinde iki taraflı görüş ayrılığı ve çarpışmanın varlığıdır. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonunda ilk yenilgilerle Batı'nın üstünlüğünü fark etmiştir. Avrupa'nın üstünlüğünün araştırılması neticesinde birçok alanda olduğu gibi öncelikli olan eksikliklerini görmüşlerdir. Ancak yenileşme hareketi, Batı karşısında ordunun zayıflığı ve teknik eksikliklerinden ibaret sanılarak kısıtlı bir alanla sınırlı tutulmuştur. Devlet içindeki Garp ve Şark yanlısı iki görüşün çekişmesi, yapılması zaruri olan yenilikler ve atılacak adımlarda gecikmelere sebep olmuştur. Yenileşme gayreti '*gavur icadı*' söylemi ile Batı'nın teknik üstünlüğünü gören iki tarafın 150 yıl süren çarpışması sonunda, modernleşmenin esasına inemeyen bir süreç yaşanmasıyla sınırlı kalmıştır. II. Mahmut ve Abdülmecit yönetimlerinde, meselenin temeline inmeye çalışılarak Batı karşısında oluşan büyük gelişmişlik farkını kapatmaya yönelik hamleler yapılmıştır. Alınan kararlarla geçmişteki yüzeysel uzlaşmalardan öteye geçen adımlar atılarak aradaki fark kapatılmaya çalışılmıştır. Bu süreç zarfında halkın büyük çoğunluğu yönetimde olan bitenden ve *Batılılaşmanın* rüzgârından habersiz yaşananlara uzak kalmıştır. Tanzimat'ın ilanına kadar neredeyse durumun bu şekilde ilerlediği görülmektedir. Sultan Abdülmecid döneminde Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da okunan *Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayûnu)* ile ilk kez kesin çizgilerle *Batılılaşmanın* tanımı yapılmıştır (Ülken, 2014, s. 2-9). Tanzimat'ın ilanı ile birlikte devletin eski gücüne kavuşma çabaları ve çağdaş dünya düzeni içinde Batı ile temas kurulduğunda olması gereken bütüncül bir *modernleşme*, bu süreçten sonra yasal zemine oturtulmuştur. Hemen hemen her alanda üstünlüğü kabul edilen Batı ile temaslar sonrası Osmanlı aydınlarının büyük bir bölümü tarafından da *Batılılaşma* benimsenmiştir. Bu süreçte *Batılılaşmanın* öncelikle hangi alanlarda ve ne ölçüde gerçekleştirileceği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. *Batılılaşma* sürecinin en şiddetli tartışıldığı dönemin tanıklarından olan Ahmet Mithat Efendi, *Batılılaşma* ile içinde millî hususiyetlerin de olduğu tartışmaya açıklık getirecek tespitlerde bulunmuştur. Ahmet Mithat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde tecessüsle *Madam Gülzar dö Lebedef*'i sorguya çeker "*Benim kendisinden en büyük intizar ettiğim şey*

Rusya'daki teceddüdât ve tenevvürât-ı fikriyenin derece-i sahihasını ve Rus milletindeki usul-i maişet-i kadîme ile ahlâk ve âdâb-ı millîye gibi hasâis-i mânaviyeyi öğrenmek." (Okay O. , 2008, s. 55). Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı devlet adamı ve aydınının çekincelerini dile getirmiş ve en büyük sorunlarının da tercümanı olmuştur. *Batılılaşma* yolunda Avrupalı eserlerin Türkçeye aktarılmasında akla gelen pek çok soruya cevap bulmaya çalışmıştır. Avrupa'ya karşı her zaman Türklerin fazilet ve civan mertliğini de bu vesile ile övmüş ve cesaretini ön plana çıkarmıştır. Şemseddin Sâmî'nin de aynı minvalde *Güneş* mecmuasındaki makalelerinde bu tenkitlerin ve düşüncelerin benzerini konu edindiği görülmektedir. Bu noktada en çok dikkat çeken husus Batı'yı tanyanların onlardan daha önce Batıyla tanışanlara oranla çok daha kuvvetli bir biçimde *Batılılaşmayı* kendi toplumlarına mal etme arzusu taşıyor olmalarıdır (Hanioğlu, 1992).

Osmanlı Devleti'nin *Batılılaşmasının* ilk adımları arasında hiç şüphesiz Batı kaynaklarına ulaşmanın yolu olan *Tercüme ve Matbuat* olmuştur. *Tercüme ve Matbuat* ile orduda ve devlet yönetimi içinde gerekli olan temel kaynaklara ulaşılması, bu alanlarda yetişmiş kişilerin ihtiyaç duyduğu Avrupa eserlerinin tercüme edilmesi ve basılması amaçlanmıştır. Bu niyetle Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa ziyareti sonrası hazırladığı detaylı raporla harekete geçilmiş ve *Batılılaşmanın* kültürel alanda dâhil her türlü müessesenin ilerlemesi için gerekli eserlerin temini için 1726'da kurulan ilk resmî *Tercüme Odası*² açılmıştır. *Tercüme Odası*, başta ordunun eksiklikleri olmak üzere matematik ve fen bilimlerine de yönelmiştir. Devletin eski gücüne kavuşmasının, öğrencilerin Avrupa'nın bilim ve ilim kaynaklarını okuyabilmesi ile mümkün olacağı üzerinde hemfikir olunmuştur. Fakat *Tercüme Odası* Batı eserlerinin öncelikli olanlarını dahi göz ardı ederek aksi yönde tercüme yapıp, Doğu eserleri istikametinde yol almıştır. 1728'de kurulan ilk matbaa da *Tercüme Odası*'nın (Tercüme Odası varlığını devletin yıkılışına kadar sürdürmüştür) öncelik verdiği Doğu eserlerini yayımlamıştır. *Modernleşmenin* yaşam bulması için gerekli Batılı rasyonel ve pozitif eserlerin varlığı hissedilememiştir. Tercüme eserler cihetinden medeniyetin bir bütün olmasından hareketle tarihî süreç içinde ihtiyaçların göz ardı edildiği ve dengeli bir yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda *Batılılaşma* yolunda tercüme eserlerin seçimine dayanak olan düşünceyi Hasan Ali Yücel "*Medeniyet bir bütündür. Şarkı, garbı, yeni veya eski dünyası şahsiyet farklarıyla bu bütünün birer tezahürü sayılabilir.*" diyerek önem arz eden bir noktaya dikkat çekmiştir (Yücel, 1940, s. 1). 3 Kasım 1839 *Gülhane Hatt-ı Hümayûnu* fermannın ilanıyla Batılılaşma-yenileşme resmî boyut kazanmıştır. *Batılılaşmanın* en güçlü argümanı olan Tercüme faaliyetleri artık sultanın fermanı ve güvencesiyle kısacası devlet eliyle ilerleme kaydedecek zemine sahip olmuştur. İlk olarak *Encümen-i Dâniş* adıyla Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu beyannamenin Takvim-i Vakâyi'de yayımlanmasından sonra padişah Abdülmecid'in de bizzat katıldığı bir törenle 18 Temmuz 1851'de Divanyolu'ndaki Darü'l Maarif binasındaki kurum açılmıştır. Bunu, Tophane Müşirliği Kalemî ve Bâb-ı Âlî'deki Tercümesi Odası izlemiştir. Bu vesile ile tercüme eserlerin hızla çoğalması, Batı kültürünün Osmanlı toplumuna ve edebiyatına girmesine büyük katkı sağlamıştır. Batı medeniyetine açılan kapı olan tercüme faaliyetlerinin öncü devlet kurumu olan Bâb-ı Âlî Tercüme Odası, Mektubi-i Hariciyye Kalemî ile Tahrirat-ı Hariciyye Kalemî iç ve dış yazışmaları yürütmek için; Matbuat-ı Ecnebiyye Kalemî ise yabancı basında çıkan olumsuz haberleri ve algı amaçlı yazılanları tektip etmek, yabancı basını Osmanlı Devleti ve siyaseti hakkında bilgilendirmek için açılmıştır. *Batılılaşma* yolunda atılan adımlar arasında Osmanlı Devleti'nin uluslararası hukukla ilgili anlaşmazlıkları ve vatandaşlarını ilgilendiren konularda rehberlik edecek fikir veren *Bâb-ı Âlî İstişare Odası* gibi önemli birimlerin

2 "Osmanlı Devleti'nin Lâle Devri'nde III. Ahmed ve sadrazamı Damad İbrâhim Paşa tarafından Yunanca, Latince, Almanca, Arapça ve Farsça'dan çeşitli alanlardaki eserler Arapça'ya ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Yoğun ve önemli bir tercüme dönemi olarak değerlendirilebilecek bu dönemde hem tercüme heyetleri mârifetiyle (Kaya, s. 145) hem de bireysel çabalarla çeviriler yapılmıştır." (Macit, 2011, s. 504)

tercüme faaliyetlerinde yer alan dış temsilciliklere sahip iyi örgütlenmiş yapılar da görülmektedir (Tanpınar, 2008).

II. Abdülhamid döneminde Telif ve Tercüme Dairesi bünyesinde devlet eliyle tercüme işiyle ilgilenilmiştir. Telif ve Tercüme Dairesi, 1879'da Maarif Nezareti'nin merkez teşkilatındaki değişiklikler sonucu Nezaret bünyesinde açılan dairelerden olmuştur. Asıl niyet, Maarif Nezaret'ine bağlı bir kuruluş olarak tercüme faaliyetlerini yönetmektir. *Telif ve Tercüme Dairesi* oluşturulmuştur. Dairenin müdürlüğüne edebiyatçı olarak bir dönem Ahmed Hamdi Efendi'nin de getirildiği bilinmektedir. Telif ve Tercüme Dairesi 31 Aralık 1881'de kapatılarak, yerine "Encümen-i Teftiş ve Mu'âyene Heyeti" kurulmuştur. Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey zamanında tekrar gündeme alınıp Maarif-i Umûmiye Nezareti'nin merkez teşkilatlarını faal hâle getirmek ve düzenlemek için yaptığı çalışmalar kapsamında 30 Temmuz 1914'te bir nizamnameyle *Telif ve Tercüme Dairesi* de dâhil olmak üzere beş birim açılması kararı alınmıştır.

Uyanış ve gelişme devirlerinde tercümenin rolünün devleti yönetenler tarafından anlaşılması bunda büyük etken olmuştur. Tanzimat'ın ilanına kadar olan süreçte *Tercüme Odaları* ve sonrasında açılan *Telif ve Tercüme Dairesi* dâhil *Batılılaşma* yolunda bütünlüğü sağlayacak çağdaş eserlerin Türkçe tercümesi konusunda her alanda olduğu gibi Türk edebiyatının yenileşmesine katkı sağlayacak eserlerin yayımlanmasında da zorluklarla ve tercüme yapacak kalifiye eleman sorunlarıyla karşılaşmıştır. Örneğin, Namık Kemal *Tercüme Odası* hakkında "İş basmacılığın bu devirlerinde devletin tasdikine arz olunmaksızın mülkümüzde bir kelime tab'ına cevâz yok idi. Hatta gazetelerin her nüshasına basılmadan evvel kâh Maarif Nezareti kâh Tercüme Odası ve kâh daha büyük zâtlar bakardı." diyerek dönemin tercüme faaliyetlerinin başka bir yönüne dikkatleri çekmiştir (Yılmaz Aydoğdu & Kara, 2005, s. 395). Namık Kemal'in *Tercüme Odası* hakkındaki tespitlerini destekleyen ve yaşanan aksaklıklara dikkati çeken bir açıklama yapan Abdülhâk Hamid Tarhan, tercüme konusundaki hassasiyetine şahit olduğundan hatıratında bahsetmiştir:

"Namık Kemal, hüsn-i hatt meraklılarını istihfafta ihmal etmezse de kendi yazısı gayet güzeldi ve eminim ki, Tercüme Odası'nda iken Arifi Bey'den bu hususta teşvik görmüştür. Hem ne hacet, Namık Kemal de benim yazıma itiraz ederdi. Hatta mektuplarının birisinde 'yazın okunamıyor, sen adını yazmayı da bilmiyorsun, senin ismin Hamid değil Hâmid'dir. Benden haber al da ona göre imzanı koy' demişti." (Enginün, 2013, s. 120).

Ali Budak, Batıya Doğru İlk Adımlar başlıklı yazısında tercüme konusunda başka bir konuya da değinmiştir. Yapılan yanlışların evveliyatına değinir ve bu durumun tercüme yapan kişilerin mutaassıp kesimin tepkisinden çekinerek yaptıkları tercümelerdeki cümle ve ifade değişikliğinden kaynaklandığını vurgulamıştır (Budak, 2008, s. 39). Tercüme faaliyetlerinde yapılanlar hakkında Ahmet Hamdi Tanpınar, bu konuda ilerleyişin gerisinde yatan sebeplerin farklı bir yönüne değinmiştir. Lale Devri'nde başlayan tercüme faaliyetlerinde istenilen yolun katedilemediği görüşündedir. İstenilen verim ve başarının elde edilememesinin sonucu olarak Avrupa eserlerini kendi dillerinden okumak zorunda kalan gençlerin olduğu bilinmektedir. Bunun dışında dil bilmeyen gençler de Acem ve Arap kültürünü Türk diline aktarma yerine onların kültürüne gitmeyi sistem içindeki medreselerin yönlendirmesiyle tercih etmişlerdir. Medreselerin eğitimlerini Acem ve Arap lisan eğitimine dönüştürerek neredeyse bu sebepten Türkçede bulunan, Acem ve Arap şair, tarihçi ve mutasavvıfların yer aldığı elli cilt eserin olmamasından yakınmıştır. Acem ve Arap kültürüne bağlı kalmak olarak gördüğü bu gayrete rağmen de kültürü halka indiremediğimizden görüşündedir. Bu düşüncesini "Bir cemiyet için en lüzumlu şey olan tecanüsü kaybettik" şeklinde aktarmıştır (Tanpınar, 2005, s. 79).

Tacettin Kayaoğlu, Türkiye'de Tercüme Müesseseleri adlı eserinde Batılılaşma yolunda tercüme faaliyetlerini anlamak için tarihe derinlemesine bakmayı önermiştir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Sultan III. Ahmet'in desteğini alarak Avrupa'nın sanat alanında, kültür alanında, mimari alanda ve yeterli olmasa da bilim sahasında yer açmaya başladığı tespitinde bulunmuştur. Bu niyetle tercüme heyetleri oluşturulması ve matbaalar temin edilerek önemli eserlerin tercüme edilmesi sağlanmıştır. Fakat bunca iyi niyetli destek ve girişimlere rağmen bu işlerle iştigal olması gerekenler, asli görevlerini ikinci plana atarak zevk ve safahata dalmışlardır. Tabii olarak en başında bu ciddiyetsizliğin daimî tercüme heyeti kurmaya engel olmasına, her eser için ayrı heyet kurulmasından kaynaklı kurumsal bir kimlik ve anlayışı oluşturulamamasına dikkat çekmiştir (Kayaoğlu, 1998, s. 30-31). Tanzimat'tan evvel başlayan Batılı eser tercüme faaliyetlerinin ilerleyişin önünde en büyük engeli oluşturduğu görülmektedir. Zamanla kaybolacak olan ikilik yerini zihniyet değişiminin argümanları olan ilim, sanat, felsefe alanındaki eserlerin ve edebî eserlerin tercümelerinin okunmasının yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Zaruri olan temas ve faydalı olan tercümenin önemi kuşkusuz daha çok anlaşılmıştır (Ülken, 2020, s. 243). Orhan Okay, Büyük Türk Klasikleri adlı eserinde Osmanlı aydınının ve okurunun, değişime ve gelişmelere yaptığı katkılar bakımından tercümelerin önemine şu sözlerle dikkat çekmiştir:

“Gerçekten de eski Yunan medeniyetinden başlayarak İskenderiye, Bağdat gibi ilim merkezlerinin teşekkülüne ve Rönesans'a kadar, bütün uyanma ve değişme hâdiselerinin içinde tercümenin rolü çok büyük olmuştur. Fertler arasında iletişim yoluyla gelişen ve zenginleşen bilgiler gibi, toplumlar arasında da medeniyet ve kültür iletişim yolunu temin eden vâsıta tercümedir. İşte edebiyatımızda da Tanzimat inkılâbında, sayıca fazla olmasa da çevirinin büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır.” (Okay O. M., 1988).

Tercümenin Türk aydınlanmasında mekanik bir nakil aracı olmaktan çıkartılarak müellifin zihniyetini benimsemekle kalmayıp esasında varılmak istenen kültür ruhuna nüfuz etmek gerçekliği ile hareket edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Uyanış inkılâplarında Rusya, Avrupa ve gelişmiş milletlerin tercüme işine önem vererek ileri seviyede medeniyetlerini güçlü hâle getirmiştir. Tercüme işini Avrupalı devletlere göre sonraya bırakmış olan Rusların bile XVIII. yüzyıldan sonra millî karakterleri barizleştiren, Büyük Petro sonrasında Batı'nın eserlerini tanıma merakı zirveye çıkmış ve tesiri görülmeye başlanmıştır (Ülken, 2020, s. 221-230). Osmanlı Devleti, Avrupa ve Rusya'nın tercüme işine verdiği ehemmiyeti maalesef kendi içine kapandığı için verememiş, yaratıcılığını kaybetmiş biçimde yalnız İslam medeniyetinin kelim, mantık ve tasavvufa ait eserlerini şerh edilerek haşiyeler ve talikler yazılmıştır. Selçuklular ve Anadolu Beylikleri idaresinde başlayan tercümelerin yanında Osmanlı Devleti'nin kelim, tasavvuf ve mantığa dair tercümelerin çoğunluğunu oluşturmuş, edebî eserler pek az nakledilmiş ve felsefi eserlerin tercümesi mahdut bırakılmıştır. Bunun temelinde metin tercümelerinden ziyade şerhlere ehemmiyet verilmiş olması bulunmaktadır. İlk defa Garp'tan nakillerin yapılması (*Geographie-Cihannüma*), İbrahim Müteferrika'nın gayretleri, Sultan III. Ahmed, I. Mahmud ve Abdülhamid dönemlerindeki Garp ile temasın zamanına göre yeteri kadar yapılmamış olsa da Türk milletinin hakiki inkişafı iki âlem arasında feyizli bir yola girildiğinin açık delilleri olmuştur. Batılılaşma yolundaki tercüme teşebbüsleri zamanla büyümüştür. Batının ilim ve felsefe eserlerinin tercüme edilmesi Batılılaşmanın münasebetlerini artırmış, pek çok zengin ve mütenevvi tercümelerin yapılmasının önünü de açmıştır (Ülken, 2020, s. 231-242). Tercüme faaliyetleri konusunda bu görüşü destekler minvalde, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca Batı'nın kültür ve ilmine kapalı kaldığını söyleyen Dündar Akünel, Osmanlı toplumunu Avrupa'dan habersiz inzivaya çekilmiş olarak görmektedir. Örnek olarak da Münif Paşa'nın *“orsa boca gitmektedir”*³ sözünü hatırlatmaktadır. Tercüme faaliyetinden

3 Bir denizcilik terimidir.

hareketle bulunduğu çağın dışında yaşayan bir toplum olarak görmektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile başlayan yenileşme çabalarının Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile de hemen çözülmediği görüşündedir. Bunların en temel sebeplerinden biri olarak Avrupa'dan tercüme eserlerin az sayıda olmasını ve yazılı kültürün gelişmemiş olmasını göstermiştir. Avrupa kültürünün Osmanlı Devleti'ne girmeye başlamasının dahi yirmi yıl hazırlık sürecine ihtiyacı olduğu fikrini savunmuştur (Akunal, 1985, s. 452). Fakat Tanzimat'tan sonra yapılan tercüme Garp veya Şark'tan olsun, zengin ve canlı olmakla birlikte *Batılılaşma* açısından gerekli şeyler, çok eksik ve zayıf kalmıştır. Bunun sebeplerinden ilki Tanzimattan sonra yapılan tercümelemlerin dağınık ve tesadüfi olmasıdır. Mütercimlerin heves ve ihtiyaçlarına göre gelişen bir mahdut doğmuş olmalarıdır. Bir diğeri ise tercüme usul ve üslubunun tam bir müessese olarak oturmuş olmamasıdır (Ülken, 2020, s. 243-259).

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin *Batılılaşma* çabaları içinde Tanzimat Fermanı'nın ilanından başlayan bütün süreçleri içine alan tercüme faaliyeti, güçlü bir medeniyet seviyesine çıkmak ve modernleşme çabaları her iki dönemlerde yönetici ve aydınlarca destek görmüştür. Bunda tercüme miktarı ve eserler incelendiğinde, verilen ehemmiyet objektif olarak görülmektedir. *Tercüme Odası* eleştirilecek yanları olmasına rağmen yaratmış olduğu etki, dönemin şartları içinde yadsınamayacak kadar büyük bir öneme sahiptir. Tanzimat'ın ilanından son dönemlerine kadar yapılan tercüme eserler, nicelik ve nitelik olarak Türkiye Cumhuriyeti dönemindekiler ile kıyaslanmayacak kadar az olmuş olsa da bütün medeniyetimiz göz önüne alındığı zaman tercüme faaliyetinde hem sayıca hem de nitelik olarak kayda değer bir noktaya gelinmiştir. Devlet eliyle ve girişimci yayınevlerinin çabalarıyla kültürel değişim anlamında önemli eserlerin çevirisi ve atılan adımlar günümüzde birçok alanda ileri seviyede olmamıza katkı sağlamıştır (Ülken, 2020, s. 263-265).

Edebî Tercüme ve Çağdaşlaşma İlişkisi

Türk kültür ve edebiyatının gelişmesinde tercümenin önemli münasebeti olur. Hangi millete ait olursa olsun başka milletlerin edebiyat ve kültürlerinden beslenmeden veya etkileşimde bulunmadan gelişemez ve kendisini geliştiremez. Edebiyat ve kültür hem aldıkları hem de verdikleriyle varlıklarını korur ve gelişme gösterirler. Büyük kültür değişmelerinin temelinde bu anlayış ve yaklaşım yatmaktadır. Türk edebiyatı da Avrupa'nın edebî, siyasi, felsefi ve kültürel birikiminin vasıtasıyla değişim ve ilerlemeyi sağlamaya çalışmıştır (Enginün, 1999, s. 68). Tercümenin Türk kültür ve edebiyat üzerindeki tesirine Mehmet Rifat, *Çeviriyi Düşünmek* başlıklı yazısında açıklamıştır:

“Demek ki, çeviri ister tarihsel açıdan ister bilişsel-düşünsel bir olgu olarak, ister sonuçlanmış bir ürün biçiminde, isterse de bireysel bir yaratma olarak ele alsın, ortada insanın kültür evrimiyle kesişen çoğul yapı, çok yönlü bir ilgi alanı söz konusudur. [...] Dil-kültür olgusunun kaynağına dönerek adlandırmanın da bir “şey”i sözcüklere çevirmek olduğunu; dünyayı tanımanın bilmenin de bir çeviri olduğunu; dünyayı kendi diline çeviren bir düşünce olmadan, dünyanın bir anlam taşıyamayacağını söyleyenler de var” der (Rifat, 2021, s. 7).

Tercümenin kültürler arası iletişim aracı olduğu şüphe götürmezdir. Aydınlar tarafından da Batı ile iletişim için edebî eserlerin tercümesi elzem bir husus olarak görülmüştür. Tercümenin toplumların ve medeniyetin gelişmesinde vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu düşüncesine dayandırılarak toplumların gelişmişliğinin veya geri kalmışlığının gelişme ve değişmelerin dinamiklerinin tercümelemler aracılığıyla yeniliği sağladığı düşünülmektedir. Büyük ölçüde anlamını ve geçerliliğini yitirmiş olan Doğu edebî eserleri (kavramları) modern göndermelere ihtiyaç duymuştur. Batı'daki değişime bu açıdan bakıldığında bunun bir mucize olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Batı, yeni bir paradigma oluşturmayı

başarmıştır. Rönesans ve reform hareketlerinin oluşması ile deniz yollarının açılmasıyla büyük servetler elde etmesinin de ötesinde başarının temelinde kavram alışverişini yapabilecek tercüme faaliyetlerini yürütmeleri yatmaktadır. Bunun neticesinde milletlerin dil ve edebiyatı yol kat etmiştir (Tarakçıoğlu & Fidan, 2021, s. 13-29). Tercüme meselesi her millet ve memleket için önemlidir. Başka dillerdeki ilim ve edebiyat kitaplarını iyi anlayan ve iyi bir tercümenin nasıl yapılması gerektiğini bilen kişiler, dünyanın muhtelif dallarında olduğu gibi edebiyatındaki kıymetleri keşfeden mütercimlerdir (Devrim, 1999, s. 12-13). Bu düşünce ile Avrupa edebiyatından faydalanma ve *Batılılaşma-muasırlaşma* istikametinde yeniliğimizin yolu tercüme olmuştur. Modern edebiyatımız tercümelemlerle başlamıştır ve yine hedeflere doğru tercüme eserlerle devam edilmiştir. Tanzimat devri edebiyatçıları her şeye yeniden başlamak gerektiğini bilmişlerdir. Eski edebiyatın kalıplarıyla öğretici ve eğitici olmayacağını bilmişler bu nedenle yeni bir edebiyata Avrupalı eserlerden tercüme edilerek faydalanmayı tek çare olarak görmüşlerdir (Yılmaz, 2002, s. 31-35). Ancak ilk tercüme eserlerdeki mantık büyük eserlerin naklinden ziyade, basit eserlerin tercüme edilmiş olması *Batılılaşma* yolunda büyük eserlerle karşılaşılmasına engel olmuştur (Enginün, 1999, s. 68).

Türk edebiyatında *Batılılaşma* 1950'li yıllarda Fransız edebiyatına yönelik Osmanlı *Rönensans*'ı gibi coşkuyla karşılanmıştır. Gülmete Yuva, tercüme faaliyetlerinin büyümesini ve Fransız edebiyatından beslenme gerekçemizi *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları* adlı eserinde “Yenilik kaynağı olarak “yabancı”ya gidiş, edebiyatta yaygın bir yoldur. Goethe edebiyatta başka geleneklere açılım fikrinin şiddetli bir savunucusudur: “Kuruyan ulusal edebiyatlara yabancı hayat verir. [...] Her edebiyat, eğer yabancı bir katkı olmazsa kendisinden sıkılır.” cümlesiyle açıklamıştır (Yuva, 2011, s. 22). Cevdet Perin, Batılılaşma sürecindeki Fransız edebiyatının tesirli olmasını Tanzimattan sonra tamamıyla Türk edebiyatında inkişaf eden bir durum olmasına bağlamıştır (Perin, 1946, s. 5). Aksi yöndeki iddialara, Ömer Seyfettin'in bu düşüncesini destekler mahiyetteki görüşü, gençlerin ve yazarların Fransız edebiyatına yönünü dönmesi üzere dile getirdiği şu sözleri ile cevap vermiştir:

“Tabiata muhalif edebiyatımızın birbirinden farklı muhtelif devreler geçirdiğini idda etmek manâsızdır. Edebiyatımızın tarihini yazanlar, tabii olmaktan ziyade sunî bir tasnif veyahut taklit saikasına mağlup olarak bunu yapmışlardır. Mutlaka bir devre istiyorsanız, söyliyelim – bu öyle muhtelif ve müteaddit değil – ancak iki devre vardır: 1. Şarka doğru: İran'a; 2. Garba doğru: Fransa'ya. Vaktile Şarka doğru, İran'a gidenleri bugün Garba gidenlere benzetebiliriz. Onlar sözde Türkçe yazdıkları dīvanların yanına şöhret ve iktidarlarını teyit ve takviye için birde Farsî dīvan yapmasını ihmal etmezlermiş. Şimdiki gençlerin Fransızca manzum ve piyesler tertip edip iftihar etmeleri gibi...” (Perin, 1946, s. 5-6).

Avrupa edebiyatı ürünleri roman, hikâye, şiir, tiyatro, gazete, dergi ve diğer türler hızla Türk edebiyatında kendini göstermeye başlamıştır. Bu tesir, taklit ve uyarılma eserlerin millî ve mahallî unsurlarla harmanlanarak yeni bir oluşum ile Batılılaşan Türk edebiyatında önemli bir etki oluşturur (Okay, 1988, s. 306-307). Bu tespitleriyle Türk edebiyatımızda gazetecilik, değişik konularda çeşitli kitapların müellifi ve bestekârı olarak; kitap, gazete ve dergi sayfalarındaki yazıları, fıkra ve anlarıyla dönemine katkı sağlamış olan Ahmet Rasim, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki yazılarından etkilenerek yazarlığa ilgi duyduğundan bahsederken bunun en büyük sebeplerinden biri olarak Ahmet Mithat Efendi ve şürekâsının tercüme ettiği eserleri okuyarak bir merhale elde ettiğini vurgulamıştır (Rasim A. , 1983, s. 5).

Tercümenin, Tanzimat edebiyatıyla başlayan gençler üzerindeki etkisi azımsanmayacak kadar büyüktür. Batılı eserlere ilgi duyan ve yenileşme sürecinde Batılı muadillerine yakın açılan orta öğretim ve lise

düzeyindeki okullarda okuyan gençlerin rağbet ettiği görülmektedir. Özellikle gençlerin şiir sanatıyla ilk temaslarını daha çok tercüme üzerinden kurdukları görülmektedir (Gariper, 2018, s. 16). Ahmet Rasim, gençlerin edebî eser ve türlere olan ilgilerinden bahsederken tercüme tesirini “Bunun hanedeki tesiri tek tük hikâye yazarlarının ortaya çıkmasıyla tercüme romanların çıkmaya başlamasıyla, gazetelerden birkaçının roman tefrika etmeleriyle görüldüğü gibi gençler arasında da garp eserlerine doğrudan doğruya bir temayül uyandırılmasıyla bir gelişme ortaya koyuyordu” diyerek aktarmıştır (Rasim A. , 1980, s. 78). Mustafa Nihat Özön, hevesle dil öğrenme çabasının Tanzimat’la birlikte başladığını söyler. Bu dil, öncelikli ve rağbette olan Fransızcadır. Hatta Tahir Ömerzade Yusuf Halis Miftah-ı Lisan adında Farsça manzum sözlük geleneğini örnek alan Fransızca-Türkçe sözlük hazırlar. Fransızca eserlere olan ilgi ve dil öğrenme modası Fransızcadan ilk manzum tercüme Şinasi tarafından yapılmasındaki etkenlerdendir (Özön, 1999, s. 207). Özellikle bütün dünyayı tesiri altına alan Fransız Romantik yazarları okurlar. Böylelikle ilk açılan dil okulu da Fransızca olur ve Batılı eserler olarak Fransız edebiyatı eserlerini okuyarak Türkçeye tercüme etmeye başlanmıştır. Batılılaşma yolunda Türk edebiyatının kendine yön bulma ve kendini tanıma çabası birçok eksikliğin tespiti ve yapılacak yeniliklerin neler olması gerektiği yönünde ilerlediği de görülmektedir. Örneğin Batılı örneklerine benzeyen üniversitelerin açılması kararıyla *Darü'l-fünun* kurulmuştur. Doğal olarak üniversitelerin ihtiyacı olan kitapları yayınlamak için *Encümen-i Dâniş’in* kurulmuş (1962), bir yıl sonra halkın anlayacağı ilmi yaymak için de *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin* (1863) kurulmuş ve devamında Batı dillerinden eser tercüme çöğalmıştır. Bu dönemde Fransızcadan tercüme eserlerin çokluğu dikkatleri çekmektedir. Tercüme edilen eserler içinde Batı’dan yapılan ilk edebî tercüme Münif Paşa’nın Fransızcadan tercüme ettiği *Muhaverât-ı Hikemiyye’* dir (1859). Orhan Okay, Türk edebiyatının kendine yön aradığı bir dönemde tercümenin önemini, fikrin ağırlıklı olarak mana bulduğu Batı’dan ilk tercüme olan felsefi diyaloglar içeren *Muhaverât-ı Hikemiyye’nin* ilk edebî tercüme olduğunu diyalogların önemli bölümünün, yayımlanmadan yani o tarihlerden altmış yıl kadar evvel, reisül-küttab (dışişleri bakanı) makamında bulunan Âtif Efendi’nin “zındık” diye vasıflandırdığı Voltaire’den çevrilmiş olmasına dikkati çekmiş ve Münif Paşanın şu sözünü nakletmiştir:

“Edebiyat-ı Garbiyye aksâmından diyalog yani muhâvere tabir olunur bir usûl vardır ki iki veyahut daha ziyade eşhas beyninde mükâleme suretinde tahrir kılınır.Bu tarik kudemâ-yı Yunan’ın dahi meslek-i kâdimi olup hatta Felâtun’un dahi bu vadide hayli âsârı mevcut ve meşhurdur... Bu usulün iki büyük fâidesi olup birisi beyan olunan madde hakkında vârid olan itirazatı dahi defeylediğinden vuzuh-ı tam istifade-i meram olunması ve diğeri mevzu-ı bahs her ne kadar mesâl-i amîkadan olsa yine mucib-i kelâl şebk ü rağbetle mütalaa kılınmasıdır... Muhâreve-i Hikemiyye erbâb-ı mütalaaaya eğlence olduktan başka tahsil-i ilm ü marifete dahi medar olduğu cihetle hem mugaddi hemde leziz bir meyve-i hoşgüvâre müşabihtir. İşbu usûl-i mehâsinşümûl bizce meçhul olduğundan bu babda ebnâ-yı vatana bir ilm-i icmâlî vermek üzere Avrupa hükemasından Volter ve Fenelon ve Fontenel’den bazı muhaverat-ı hikemiyyelerini Türkçeye nakil ve tercüme eyledim.” (Okay, 2010, s. 87-88).

Orhan Okay, Münif Paşa’nın bu sözünü Tanzimat edebiyatının mukaddimesi gibi görür. Batı edebiyatından bize bilinmeyen edebî türleri tanıtan olarak hem eğlendirip hem de eğlendirirken öğreten bir yöntemi seçerek başka bir gözle bakmayı da sağladığını vurgular. Bu açıdan Türk edebiyatının Batılılaşma yolunda Batı’dan roman, hikâye, makale, tenkit, deneme, şiir gibi birçok modern türün tercüme edilerek çoğalmasını, bunu da Fenelon’un *Telemaque* adlı eserini tercüme eden Yusuf Kâmil Paşa’ya kapı araladığı başkaca tercümelere imkân sağladığı tespitinde bulunur (Okay, 2010, s. 88). Ahmet Hamdi Tanpınar, *Muhaverât-ı Hikemiyye* hakkındaki mülâhazatı üzerinden “Münif Paşa, Tanzimat hareketinin, tercüme yolu ile ahlak prensiplerini münakaşaya koyan adamdır denilebilir.” demektedir. İnci Enginün, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın bu sözlerini böylelikle günümüz araştırmacılarına

“Kültürlü bir araştırmacının temel kaynaklardan birini nasıl ortaya çıktığını görmekteyiz.” der. Aynı biçimde tercüme Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde büyük tesiri olduğunu da belirtir (Enginün, 1999, s. 69). Gürsel Aykaç da aynı minvalde Tanzimat devri Türk edebiyatının *Batılılaşma* sürecindeki tercümeden beklentiler doğrultusunda Ahmet Mithat Efendi'yi örnek gösterir. Tercümelerini edebiyatımızdaki *Batılılaşma* ile ilişkilendirir. Ahmet Mithat Efendi'nin Fransız klasiklerinden yapmış olduğu tercümeyle kolay, anlaşılır ve büyük kitlelere Batı eserlerini ulaştırmayı başarmış olarak görmektedir (Aytaç, 2016, s. 45). Ahmet Mithat Efendi'nin *Batılılaşma* yolunda Avrupa klasiklerinin tercüme edilmesi üzerine Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazmış oldukları ayrı bir araştırma konusu olarak Ramazan Kaplan tarafından ele alınmıştır (Kaplan, 1993).

Fakat her ne kadar tercümenin önemini vurgulamış olsa da Halit Ziya Uşaklıgil tarafından Ahmet Mithat Efendi eleştirilmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin tercümelerini edebî bir kıymete haiz olmayan olarak eserler olarak nitelmiştir.

“Ahmet Mithat Efendi'nin tercüme her şeyden ziyade mahsulün bereketini temine çalışan bu ibzalkâr (cömert) muharririn (yazarın) aculane (aceleci) bir hareketiyle sayfa sayfa okunarak serbestçe naklolunmuş eserlerdi. Hatta bunların arasında tamamen edebî denecek bir kıymeti haiz olmamakla beraber hiç olmazsa ash ile sadıkane bir mütabakat (doğru bir bağlantı) muhafaza edecek surette tercüme edilmiş olmaları arzu edilebilen Dumas Fils'in *La Dame aux Camelias* (Kamelyalı Kadın) ve Octave Feuillet'nin “Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi” romanları bile yine her türlü takayyüitten azade (bağdan uzak) bir serbesti (serbestlik) ile naklolunmuştu. *Telemaque*⁴ terceme-i meşhuresi (ünlü çevirisi) bir tercüme değil aslından muktebes (alınmış) “Şefikname”ye⁵ nazire kabilinden (karşılık olarak) yazılmış bir atik (eski) üslup numunesiydi (örneğiydi)” (Uşaklıgil, 2008, s. 469).

Fransız edebiyatından tercüme yoluyla kültür hayatımıza inkişaf eden tesirin Türk edebiyatını Batılılaşma yolunda yaklaştırdığı kadar bazen eksik tercüme ve tam bir taklide düşen edebiyatımızın aynı yerinde sayıyor olması milletimizin bünyesinde oluşacak yerli edebiyatın önünde engel olmuştur. Ancak XVII. yüzyılda aynı dönemde Fransız edebiyatı tesirinde ilerleyen Rus edebiyatı bu süreci yerli edebiyatına evrimleştirir orijinal Rus edebiyatı haline getirmeyi başarabilmiştir (Perin, 1946, s. 6). Türk edebiyatının Batılılaşma sürecinde tercüme yavaşlatan bir diğer olumsuzluk ise Müslüman-Türk kültür yapılarına uygun eserlerin Türkçeye tercüme sorunu olmuştur. Bu sorun hem eserin orijinalliği hem de uyum konusunda problem oluşturmuştur. İnci Enginün, tercüme konusundaki tecrübeye dikkati çeker. Roman, hikâye ve tiyatro gibi çeviriler hakkında edebiyat tarihi kaynaklarında mevcut bilgiler olmasına rağmen pek azının incelenmiş veya yeterince araştırılmamış olmasından sorunların varlığına dikkati çeker. Tercümelerin kim tarafından ve ne amaçla Türkçeye tercüme edildiği hakkında bilgi sahibi olunmadığı gibi asılları ile karşılaştırılıp nedenli doğru tercüme edildiği konusunda ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğunu söyler (Enginün, 2007, s. 69). Örneğin, Batı'dan yapılan ilk edebî tercümemiz ilk adım edebî eser Münif Paşa'nın Fransızcadan tercüme ettiği *Muhaverât-ı Hikemiyye* eseri için Ahmet Hamdi Tanpınar “*Münif Paşa, Tanzimat hareketinin, tercüme yolu ile ahlak*

4 Fenolen'in yazdığı *Telemaque* adlı eser 1862'de Yusuf Kamil Paşa tarafından çevrilerek basılmıştır. (Uşaklıgil, 2008, s. 469).

5 “Ünlü Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tarihe Edirne Vakası olarak geçen olayın ardından idamı üzerine yazılan kitap. Vakanüvis Mehmet Şefik Efendi, her zaman yanında bulunduğu Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi aklamak üzere olaydan elli sene sonra Şefikname'yi yazar Aslında bir tarih kitabı olan bu eserin özelliği Cahiliye devri Arap şairlerin kullandığı kelimelerden, rumuzlar, işaretler ve atıflardan oluşan ağır dildir. Zamanın padişahı III. Mehmet ve yüksek seviyedeki ulema dâhil kimse kitaptan bir şey anlamayınca da kitabın açıklamalı yeni baskısı (Şerh-i Şefikname) yayınladı. Ancak Tarihçi Celaleddin Mahmut Paşa'nın Ravzatü'l Kâmilin adıyla yaptığı şerhe kadar (1872) kitabın anlaşılması mümkün olmamıştır.” (Uşaklıgil, 2008, s. 469).

premsiplerini münakaşaya koyan adamdır denilebilir.” demiştir (Enginün, 1999, s. 69). Fakat Ahmet Hamdi Tanpınar, edebî sahadaki yenilerin bu şahsiyetten fazla bahsetmemesinin nedenini Münif Paşa’nın 1864 sonrası siyasi hareketlere uzak durması olarak görür. Ancak buna rağmen Ebüzziya Tevfik’in kendi neslinin yenilik ve tercüme faaliyetlerinde ona borçlu olduğunu da unutmadığını da belirtir (Tanpınar, 2008, s. 170-172). Münif Paşa’nın tercüme eserinin ön sözü, Tanzimat edebiyatı ve devrin edebiyatçılarının ortak görüşünü ifade etmekle birlikte bilinmeyen edebî türlerin tanıtılması ve müsamahalı bir gözle Batı edebiyatına bakışıyla *Batılılaşma* yolundaki yeni edebiyatın mukaddimesidir (Okay, 2010, s. 88). Tercüme faaliyetleri vesilesiyle paylaşılan bilgi ve kültürü, bir milletin gelişiminin temel dinamiği olarak görür. Şüphesiz bunun imkânı da tercüme eserler ile elde edilebilmektedir. Eski Yunan’dan, Rönesans’a kadar olan medeniyet geçmişine bakıldığında dünyayı ve toplumları etkileyen en büyük değişimlerin temelinde tercümenin olduğunu görülmektedir (Okay, 2010).

Tanzimat’tan önce başlayan Avrupa’yı tanıyan ve Batılılaşma hayranı yazarlarımızın hatırat, layiha ve mahallelerine bakıldığında hayallerinin yanında kendilerince uygun gördükleri metinleri tercüme etmekle yetindikleri görülmektedir. Temelde Avrupa’ya duyulan hayranlık geri kalmış ve eksiklikleri öfke ile birleşmiş eserlere yansımıştır. Türk edebiyatının kendine yön bulma ve tanıma çabası birçok eksikliğin tespiti ve yapılacak yeniliklerin neler olması gerektiği fikrinde bazen önüne geçmiş olduğu da görülmektedir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen tercüme yine de zenginliğini beraberinde getirmiştir. *Darülfünun*’un açılması, bu üniversitelerin ihtiyacı olan kitapları hazırlamak üzere *Encümen-i Dâniş*’in kurulması, halkın anlayacağı ilmi yaymak için *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*’nin açılması, *Batılılaşma* yolunda tercüme faaliyetlerine yardımcı olmuş ve hiç şüphesiz birçok sorunun çözümünü de beraberinde getirmiştir (Enginün, 1999, s. 68-69).

İnci Enginün, tercümelerin eskiye nazaran yabancı eser okuma alışkanlığını artırdığını ve Batılı eserlere doğrudan ulaşamayan edebiyat meraklılarının üzerinde hissettirdiği kuvvetli etkinin önemine dikkati çeker. Tercüme eser okuma kültürü moda olmuş ve geleneksel hikâye kültürü ile birleşmiştir. Böylelikle yeni bir eğitici araç bulunmuş ve bu sayede geniş okura ulaşılmıştır (Enginün, 2007, s. 152-153). Ancak tercüme edilen ilk edebî türlerde öncelikli olarak hikmetin ön planda tutulduğu görülmektedir. İlk edebî tercüme kabul edilen Yusuf Kâmil Paşa’nın *Tercüme-i Telemak*’ı gibi eserler verilmiştir⁶. Yapılan tercümelerin *Batılılaşma*’nın derinliğini taşıyan edebiyatın gayesine uygun olmadığı düşüncesinden hareketle bilgi ve yeni fikir vermekten uzak iddiaları yeni tartışmayı başlatmıştır. Bu eleştirilere rağmen ilkler içinde olması ve ilginin seçiciliğinin olmadığı bir dönem içinde tercüme faaliyetlerinde popülerliğin ağırlıkta olduğu dönemde çokça basılarak rağbet gördüğü fikri ağırlıktadır (Okay, 2010, s. 99). Yine de bu dönemdeki tercümeler *Batılılaşma* yolunda Türk edebiyatının ilerleyişine, nesir için gelecekte roman dilinin oluşmasına katkı sağlamış ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin, Şinasi’nin *Tercüme-i Manzume*’si (1859) tercüme edebiyatımızda birçok girişime de öncülük etmiştir. İlk olarak tercüme edilen edebî eser Yusuf Kâmil Paşa’nın *Tercüme-i Telemak* tercümesi düz yazıda da ilk olmanın yanında tümüyle devletin desteğinin dışında gelişen bir tercümedir. Tanzimatla başlayan ilk tercümelerin eleştirilen yanları olsa da bu gelişmeler gazetenin yaygınlaşmasını, okuryazar oranını artmasını, siyaset başta olmak üzere gençlerin pek çok konudan haberdar olmasını sağlamıştır. Victor Hugo’nun *Sefiller*’i (1862), Türk Edebiyatının ikinci tercüme romanı olarak *Mağdur’in Hikâyesi* adıyla *Ruzname-i Ceride-i Havadis*’te tefrikası edilmiş ve bu süreç içinde edebiyat tarihinde tercüme edilen önemli eserler arasına girmiştir (Kudret, 2004, s. 12-15). Bu eserleri Vak’ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi’nin *Hikâye-i Robenson* adıyla yayımladığı Daniel Defoe’nun *Robinson Crusoe* (1864) tercümesi,

⁶ Yusuf Kâmil Paşa’nın 1862’de yayımlanan *Tercüme-i Telemak*’ı ilk edebî çeviri olarak kabul edilirse de bunu dünyada ilk saymak gerekir. Zira Şinasi’nin *Tercüme-i Manzume*’si 1859’da çıkmıştır. Şinasi daha sonra da çeviri alanında birçok girişime öncülük edecektir. (Akbayar, 1985, s. 448)

Teodor Kasap'ın (1871) *Monte Cristo* tercümesi, 1872'de Mahmud Nedim'in *Guliver Seyahatnamesi* tercümesi ve Emin Sıddık'ın *Pol ile Virjini* tercümesi izlemiştir. Tanzimat edebiyatının ilk döneminde tercüme edilen eserler içersinde eğitim odaklı Batılı eserler ağırlıktadır. Tanzimat edebiyatı tercümelerinde dikkat çeken diğer önemli taraf ise romantik edebiyat eserlerinin ağırlıkta olmasıdır (Akbayar, 1985, s. 448). Romantiklerin eserlerine olan ilgiyi ve etkisini tabii tercümelerin yanlış yorumlanıp anlaşılmasına ittiğini, neredeyse ilim ve teknik düşmanlığına dönüşen Batılılaşmanın ruhuna karşı olan hayata kapalı bir ilim ve âlimin tabiatın içinde yaşama dönüştüğü eleştirisinde bulunur. Tanzimat sonrası romantik edebiyatın temsilcisi Lamertine'in de bulunduğu romantiklerin eserleri tercüme *Tercüme-i Hikâye-i Genevieve, Paul ve Virginie, Aretos* yani *Sevda*, vb. Türk edebiyatında aşk duygusunu ve marazi âşik tiplerini yaygınlaştırmıştır. Bunların karşısını da hayatta ufak tefek dertlerle baş eden ve ulvi düşüncelerle hemhâl olan iradeli insan tiplerini de eserlerinde incelemiş olduğu görülmektedir (Enginün, 1999, s. 69-73). Bu tespitlerden yola çıkarak İnci Enginün, Tanzimat edebiyatındaki tercüme eserlerin tasnifini yapmış ve *Tanzimat Sonrası Çeviriler* başlıklı yazısında şöyle sıralamıştır:

- “1- Biraz tesadüfî gazete haberlerinin çevrilmesi.
- 2- Okulların ihtiyacı olan kitap ve makalelerin çevrilmesi.
- 3- Bir zihniyet değişikliğini hatırlamak amacıyla seçile Aydınlik Devri filozofları ve edebiyatçılarından irade ve aklı ön planda tutan parçalar.
- 4- Devrin yaygın edebiyat akımı Romantizme bağlı eserler. Bunların bir kısmını öğrencilerin çevirmiş olması dikkati çekmektedir.

Çevirilerden bir kısmı da ülkemizde zaten var olan edebiyat geleneğini teyit etmek amacını taşır.” der (Enginün, 1999, s. 73).

Tanzimat edebiyatı yoğun bir tercüme faaliyeti dönemine girmiştir. Tercüme eserlerin ciddi artışında, Batı merakı ve nesir türü eserlerin azlığı etkili olmuştur. Tercüme romanların büyük çoğunluğu Fransız edebiyatı etkisinden olsa gerek ülkelerinde ikinci sınıf olarak görülen yazarların eserlerinden oluşmakla birlikte,⁷ döneminde büyük beğeni toplamış Avrupa nitelikli yazarların eserlerinden de *Batılılaşmaya* katkı sağlayan artışın olduğunu görülmüştür.⁸ Özellikle ilk edebî tercümelerin içinde öne çıkan *Victor Hugo'nun Sefiller'i* (1862) *Mağdurin Hikâyesi* adıyla *Ruzname-i Ceride-i Havadis* tercümeleri takip etmiştir. *Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe* (1864), *Vak'ânüvis Ahmed Lûtfî Efendi* tarafından *Hikâye-i Robenson'un* Arapçadan tercümesi, *Teodor Kasap'ın* (1871) yayımlanan *Monte Cristo* terümesi, 1872'de *Mahmud Nedim'in Guliver Seyahatnamesi* ve Emin Sıddık'ın *Pol ile Virjini* tercümeleri Batılı edebî tefrikalarda yerini almıştır.⁹ Bu dönemde tercümenin, roman ve şiir kadar yoğun olarak görüldüğü alanlardan biri de tiyatro olmuştur (Akbayar, 1985, s. 448). *Batılılaşma* yolunda yaygınlaşan tiyatro alanında faydalı olmasına paralel çok sevilen bir tür olarak pek çok eserin Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Bunlar arasında Moliere, Chateaubriand, Victor Hugo, Schiller, Shakespeare gibi edebî nitelik taşıyanların yanı sıra birçok da sıradan yapıt yer aldığı tiyatro eserleri edebiyatçılarımız tarafından tercüme edilmiştir (Enginün, 1979, s. 2-5). Şiir türünde ise tıpkı eski ile yeni şiir taraftarlarında yaşananlar ve mücadele ilgisi gibi Batılı şiir tercümelerine de aynı oranda ilgi gösterildiği görülmektedir. Ancak şiir tercümesi roman ve tiyatro gibi kitaplaşmaktan ziyade dergi sayfalarında tefrika edilmekten öteye geçmemiştir. Şiir açısından bu durum ekseriyette Cumhuriyet dönemine kadar

- 7 “Pierre Zaccone, Ponson de Terail, Emil Gaboriaux, Emil Richebourg, Xavier de Montepin, Jules Mary, Pierre de Courcelle, Eugene Sue, Georges Ohnet, Octave Feuillet, Hector Malot, Paul de Kock gibi.” (Akbayar, 1985, s. 449).
- 8 “Victor Hugo, Paul Bourget, Alphonse Daudet, Andre Theuriet, Lamartine, Alfred de Musset, Prosper ' Merimee, Emile Zola, Guy de Maupassant, Pierre Loti, Marcel Prevost gibi.” (Akbayar, 1985, s. 449).
- 9 Batılılaşma yolunda edebiyatımız için yeni bir tür olan romanda sahasında Şemseddin Sami'nin Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat adıyla ilk örneğini 1872'de vermiştir.

böyle devam etmiştir. Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar seyahat, tiyatro, roman ve hikâye nesir türündeki Batılı eserlerden popüler olanlar öncelikli olmak üzere edebî niteliği nedeniyle birçok eser tercüme dilmıştır. Bunlardan başlıcaları: *İzlanda Balıkçıları* (1903), *Lamartine'den Graziella* (1879), *Jöneviev (Genevieve)* (1888), *Rafael* (1892), *Emile Zola'dan Terez Raken (Therese Raquin)* (1890), *Nana* (1911), *Alphonse Daudet'den Genç Fremon ve Büyük Risler* (1894), *Safo* (1919), *Taraskonlu Tartaren* (1920); *Prosper Merimee'den Karmen* (1899), *Guy de Maupassant'dan Güzel Dost* (1910), *Bir Hayat* (1910), *Ölüm Kadar Metin* (1910), *Alfred de Musset'den Frederik ile Bernöre* (1892), *Andre Theuriet'den Hüsn ü Ân* (1894) *Paul Bour- get'den Sevdayı Hakiki* (1893), *Mavi Düşes* (1899), *Bir Kadının Yalanları* (1901), *Marcel Prevost'dan Juliet'in İzdivacı* (1897), *Kadın Mektupları* (1895), *Alexandre Dumas Pere'den Kadınlar Muharebesi* (1881), *Fransuva Piko* (1885'te; *Alexandre Dumas Fils'den Bir Kadının Hikâyesi* (1881), *La Dam o Kamelya (Kamelyalı Kadın)* (1880), *Sezarın* (1885), *Pierre Loti'den Madam Krizantem* (1903), *Turgenyev'den Buhar* (1903), *Lermantov'dan İblis* (1890), *Tolstoy'dan İlyas Yahut Hakikat-i Gına* (1891), *Familiya Saadeti* (1891), aynı yapıtın bir başka çevirisi *Bir İzdivacın Romanı adıyla* (1910), *Anna Karenina* (1912), *Hacı Murad* (1913) ve *Maksim Gorki'den Ana* (1911) eserlerinin tercümeleleridir (Akbayar, 1985, s. 449).

Tanzimat'tan sonra büyük bir fark göstermeksizin devam eden tercüme ve edebiyatta *Batılılaşma*, zamanla ikiliği de ortadan kaldırmıştır. Tanzimat'tan sonra hâkim olan zihniyet kaymetler âleminde Şark'a bağlı kalırken teknik ve hayat açısından alınacakları Garp'tan almayı istemektedirler. Bir süre devam eden bu düşünce uzlaşısı zamanla hayat şartları değişip isteklere göre imkânsız hâl almıştır. Geçmişte Doğu ilim eserlerini tercüme edenlerle şimdikininki Batı ilim eserlerini tercüme edenlerin yapmış olduklarını inceleyerek karar vermek gerekmektedir. Tanzimat edebiyatında tercümeleleriyle büyük tesir eden İshak Hoca, Batı dilinden birçok eseri Türkçeye tercüme etmiş; Osmanlı üslubunda koyduğu istilahlarla başta ilim ve fen alanında pek çok kitabın dilimize çevrilmesine yol açmıştır. Ali Suavi, Arapça, Farsça ve Fransızca bilmektedir. Doğu ve Batı eserlerinden pek çoğunu tercüme etmiş, *Herseklilerin İfadeleri* adlı eseri Fransızca yayımlamıştır. Batı irfanını tanıtmının yanında Avrupa'da *Muhbir* ve *Ulum* gazetelerini çıkarmıştır. Ziya Paşa, edebiyata dair tercümeleleriyle Batı edebiyatımıza dair ufkumuzu aydınlatır. Şinasi Efendi, Fransız edebiyatından yapmış olduğu La Fontain'den, Florian'dan efsaneler, Racine'den ve Lamartine'den şiirler tercüme etmiştir. Türk edebiyatındaki Batılılaşma sürecine tercümelelerle katkı sağlayan Namık Kemal, Rezaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci¹⁰, Yusuf Kâmil Paşa; Edebiyat-ı Cedide'de Ahmet İhsan Tokgöz, Nuri Şeyda, Tefik Fikret., Hüseyin Cahit Yalçın, Beşir Fuat; Şemseddin Sami, Halil Edip Bey, Abdullah Cevdet Bey, Köprülüzade Fuat Bey, Ahmet Saki; Meşrutiyet devrinden Mehmed Nadir¹¹, Hasan Sırrı, Hasan Bedreddin, Hüseyinzade Ali Bey, Abdullah Cevdet, Ömer Seyfeddin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Galip Bahtiyar, Hasan Cemil Bey, Burhan Ümit Toprak, Nasuhi Esat Bey, Haydar Rıfat, Alişanzade, Samizade Süreyya, Sabri Esat, Celal Bedri, Rasim Bey, Reşat Nuri, Hasan Ali Yücel, Kâmuran Şerif.; Meşrutiyetten sonra edebî, resmî ve hususi tercüme için Maarif Nezareti uhdesinde kurulan Tercüme Heyeti'ndeki kişiler Ziya Gökalp, Mustafa Rahmi, Hüseyinzade Ali'dir (Ülken, 2020, s. 243-258).

Türk edebiyatında *Batılılaşma* sürecinde tercüme yapan ediplerimizin çalışmalarına bakıldığında bizdeki tercüme hususi teşebbüslerin ferdi ve organize olmadan gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Tercüme tarihimize bakıldığında az miktardaki tercümenin heyet mahiyetindeki yapı tarafından yayımlanmış olduğu görülmektedir. Bu kişilerin tercüme faaliyetlerinden hareketle Batı'dan popüler ve sırf bir kitle için eserler tercüme edenler ile Batı ilim ve edebiyatına ait tanınmış veya mühim eser diye ayırmaksızın tercüme eden yetişmiş eğitilmiş gençlerin yetişmesi ve Batılılaşma yolunda fikir hayatına

¹⁰ Sekiz sone tercümesi bilinmektedir. (Enginün, 1979, s. 3).

¹¹ Bilhassa Türk şiir tarihi bakımından, Yaptığı sone tercümeleleriyle bilinmektedir. (Enginün, 1979, s. 3).

hizmet etmek isteyen ikinci bir tercüme grubu görülmektedir. Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar süre gelen tercüme faaliyetlerinde yer alanların Osmanlı Türk edebiyatına katmış olduğu zenginlik ve canlılık yadsınamayacak kadar çoktur. *Batılılaşma* yolundaki beklentiler doğrultusunda değerlendirildiğinde bu süreçte yapılan tercümelerin dağınık ve tesadüfi bir görünümünün yanında eksik ve zayıf yanları da vardır (Ülken, 2020, s. 243-261). Ahmet Hamdi Tanpınar da Batılılaşma yolunda yapılmış olan tercümelerin İbrahim Şinâsi'nin dışındakileri tesadüfi olarak gördüğünü şu sözlerle açıklar: “*Bu ilk tercüme arasında roman nev'inin bugün hakikaten büyük tanıdığımız nümünelerinin pek az bulunması da yukarıda bahsettiğimiz tesadüflüğün en iyi delilidir. Filhakika ne Cervantes, ne Balzac, ne Stendhal, ne Dickens bu devirde Türkçeye nakledilmemiştir.*” (Tanpınar, 2008, s. 286-287). Özellikle Tanzimat devri gazete ve dergilerinde yer alan tercüme faaliyetleri dağınıktır (Enginün, 1979, s. 3).

Batılılaşma hareketinin tamamına baktığımızda Batı kaynak eserlerinin tercümesinde genel kanaat, devlet politikası olarak faaliyet gösterenlerin bir noktaya kadar kaliteyi sağlamış olmasına rağmen uzun soluklu olmayan belli bir programa bağlı, istenilen edebî seviyede tercümelerin yapılmadığı, yetersiz kaldığı görüşü hâkimdir (Yıldız, 2006, s. 38-39). Ahmet Mithat Efendi, bu görüş doğrultusunda *Menfa* adlı edebî hatıratında Rusçuk'a çağrıldığı dönemden bahsederken tercüme ve okunacak eserlerin yetersizliğine değinmiştir. “*Hattâ o zaman bana bir zevce-i müştak kadar tatlı olan ilk telif (ki Hukuk-i Mîlel tercümesiyle bir de coğrafya kitabından ibaret idi) dahi, derhal nazarımdan düşüp ve mevsim-i zemheri olduğu halde şiddet-i şitâ dahi nazarımda hiçbir tesir gösteremeyip hemen kalktım Rusçuk'a geldim. Geldim değil, can attım.*” (Efendi, 2002, s. 21). Halit Ziya Uşaklıgil'de *Kırk Yıl* adlı edebî hatırat eserinde tercüme faaliyetlerine değinmiştir. Tercüme faaliyetlerindeki eksikliklere ve sayıca yetersizliğe her yönüyle değinmiştir (Ay, 2021, s. 197-201). Tanzimat ve Cumhuriyet'in erken dönemine şahitlik eden Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Rasim, Mehmet Rauf, Ali Kemal gibi tercüme ile iştiğal olmuş aydın ve yazarlarımız edebî hatıralarında tercüme faaliyetleri hakkında tespit ve eleştirilerini sıralamıştır (Ay, 2021, s. 196-207).

Tanzimat'tan günümüze edebiyatımızda tercüme edilen eserler hakkında tam bir tetkik olmamakla birlikte Mustafa Nihat Özön'un *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı ve Türkçe Roman* adlı eserlerinde tercümelerin tesirleri üzerine tetkiki veren liste pek azı veya sadece Tanzimat'tan sonraki ilk tercümelerle sınırlı kalarak mesele verilmiştir. Mustafa Nihat ve Hilmi Ziya Ülken'in tercüme ile ilgili yazmış olduklarının ortak noktası tercümelerin nasıl yapıldığı, gelişimi, tefekkürü, vasıfları, münakaşaları ve tenkitlerden ibaret araştırmaların hâkimiyetindedir. Edebî tercümelerin *Batılılaşma* yolunda tesirini tetkik için umumi kütüphaneler Tanzimat'ın ilanı ve sonrasındaki neşriyatların takip edilmemiş olması, matbaaların içinde bulunduğu devrin şartlarına göre ekonomik ve siyasi el koymalar neticesinde tercüme eserlerin pek çoğu yok olmuştur. Bir diğeri ise ya tercüme edilen edebî türdeki eserin neşredildiği mecmuanın ömrünün kısa olması ya da yarım kalan tercümelerin neşrediliş şeklinin formalar şeklinde olmasından kaynaklı yarım kalarak yok olmasına bağlıdır.

Cumhuriyetin ilanı ile birçok alanda olduğu gibi Türk edebiyatında da kapsamlı değişiklikler politik ve kültürel hamlelerin devlet eliyle alınan kararları doğrultusunda ilerletilmiştir. Cumhuriyet devrimleri özelinde dil ve edebiyat devrimlerinin felsefi ve ideolojik alt yapısı oluşturulmuş ve Tanzimat döneminde başlayan ileri medeniyetin çağdaş dönemdeki merkezi olan *Batılılaşma* sürecine devam edilmiştir. Bu program Osmanlı *Batılılaşması*na göre daha planlı olmuştur; bu iş ideolojik ve felsefi alt yapı yeniden inşa edilerek yapılmaya çalışılmıştır. Erken Cumhuriyet olarak da adlandırılan ilk on beş yıllık reformlara bakıldığında Batı'nın mevcut medeniyet repertuarındaki alt yapı incelenerek yeni bir Türk kimliği inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunun en dikkat ve tepki çekici reformu dilde yapılmak istenenlerdir. Yeni ulusun inşası sürecinde dilin önemli bir araç, edebiyat ve kültür taşıyıcısı olması, bu

reformların ve planlamanın dil üzerinden yapılmasını gerekli kılmıştır. Çünkü tercüme edilen Batılı eserlerin dil vasıtasıyla yeni düzenin inşası için anlatım ve aktarılması sağlanacaktır. 1928 yılında yapılan harf devriminin öncelikleri arasında tercüme eserlerin vesilesiyle Türkçeye aktarılacak eserlerin kullanılacağı yeni alfabe, bu bakımdan önem arz etmiştir. Cumhuriyet dönemi tercüme faaliyetlerinin Osmanlı tercüme faaliyetlerinden ayıran en önemli noktalardan birisi de harf inkılabıdır denilebilir. Gerekliliği ve aynı şekliyle kalmış olması ayrı bir tartışma ve araştırma konusu olmakla birlikte yapılan çalışmalar ve değişimler bu tespiti de beraberinde getirmektedir. Cumhuriyet dönemi tercüme faaliyetleri araştırıldığında planlı bir Batılılaşma süreci yaşanmış olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi Osmanlı devletinde olduğu gibi Batıcılığı taklit etmekten öte, oradan alınan ilham ile yeni medeniyeti üretmeyi ve inşa etmeyi amaçlamıştır. Hukuki ve siyasal zeminler hazırlamış oldukları ve işleyecek olan mekanizmayı planladıkları görülmektedir. *Batılılaşma* istikametinde tercüme eserlerin yoğun kullanılacağı ilişkili kurum ve sivil yapılanmalar da açılmaya başlamıştır. Üniversitelerde tercüme faaliyetlerine katkı sağlayacak veya tercüme edilen eserlerle eğitimine katkı sağlayacak bölümler kurulmuştur. Tercüme eserlerinin yaygın biçimde kullanımı sadece temel eser olarak Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde ilerlememiştir. 1932 yılında Halkevleri (kasaba ve köylerdeki kolu olan Halk odaları 1940 yılında kurulur) 1940 yılında Köy Enstitüleri kurularak Avrupa klasiklerinin tercüme edilerek taşraya taşınması için reform niteliğinde yapılanmalar açılmıştır. 1946 yılında çok partili sürece geçişle iktidar tarafından 1946 yılında faaliyetleri kısıtlanmış, 1951 yılında 500 Halkevi ve 4000 Halk odasına ait mülkiyetindeki taşınmazlar kamulaştırılıp kapatılmıştır. *Batılılaşma* yolunda Türk edebiyatının tercüme eserleri bir planlama aracı olarak kullanılmış, bu eserler üzerinden ülkenin en ücra köşelerine kadar yenileşmenin, değişimin götürülmesi amaçlanmıştır. Bu kuruluşlarda tercüme edilen klasikler çok rağbet görmekle birlikte, yaygın olarak tercüme edilen eserler içinde *Tercüme Bürosu*'nun eserlerinin yanında özel müteşebbis yayınevlerinin tercüme eserlerinin de okutulduğu görülmektedir (Gürçağlar, 2018).

Cumhuriyet dönemi edebî tercüme faaliyetleri tarihsel süreç içinde sırasıyla gelişme kat etmiştir. 1928'den itibaren toplanan neşriyatların 1933 yılındaki Bibliyografya mecmuasıyla 1918 ve 1928 yılları tercüme faaliyetleri hakkında tetkik için kıymetli bir çalışma yapılmıştır (Hulisi, 1999, s. 203-206). Tercüme faaliyetleri devlet kurumlarının üzerinden politika olarak sürerken Meşrutiyet döneminde Cevdet Bey başkanlığında kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti altında açılan *Telif ve Tercüme Dairesi* 18 Ağustos 1919'da kapatılsa da Cumhuriyet döneminde 4 Mayıs 1922'de Maarif vekâleti bünyesinde Yusuf Akçura'nın başkanlığında *Telif ve Tercüme Encümeni* olarak yeniden kurulmuştur. Telif ve Tercüme Encümeni, Semih Rifat, Ziya Gökalp, Mehmet Fuat Köprülü, Mustafa Necati gibi aydın ve yazarlar tarafından başkanlık edilerek yönetilmişse de başarılı olmamış ve 8 Ocak 1926'da kapatılmıştır. Kapatılma gerekçesi atılması planlanan devrim adımlarını atamamak, eğitimdeki köklü değişimlere ve Latin harflerine geçişe bir türlü uyum sağlayamamak, gayelerden uzak arzu edilen mukayyed ve müsbet tercüme faaliyetleri gösterememek olmuştur. *Modernleşme* ve *Batılılaşma* çabaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da bir devlet politikası hâline gelmiştir. Tanzimat döneminden Cumhuriyete kadar olan süreçte bilinen eksikliklerin yapılması için ikinci girişim on beş yıl sonra tercüme faaliyeti tekrar devlet politikası haline gelmiştir. Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, 1-5 Mayıs 1939'da *I. Neşriyat Kongresi*'ni toplar. Kongreyi sürdüren Tercüme Encümeni ve kongre kararları doğrultusunda 28 Şubat 1940'ta Ankara'da *Tercüme Heyeti* kurulur. Tercüme Heyeti başkanı Hasan Âli Yücel; heyet üyeleri Halide Edip Adıvar, Dr. Adnan Adıvar, Sabahattin Ali, Nurettin Artam, Nurullah Ataç, Avni Başman, Ragıp Hulusi Özden, Saffet Pala, Sabahattin Eyüboğlu, Abdulkadir İnan, Enver Ziya Karal, Cemal Köprülü, Bedri Tahir Şanman, Bedrettin Tuncel ve Kadri Yörükoğlu'dur. Heyetin ilk icraatı Nurullah Ataç'ın başkanlığında *Tercüme Bürosu*'nun kurulması ve eski, yeni tüm klasiklerin bir düzen içerisinde Türkçeye kazandırılması olmuştur. "*Dünya Edebiyatından Tercüme Eserleri*" dizisinde birçok edebî türde ağırlıklı olarak Avrupa ve Rus edebiyatından olmak üzere *Batılılaşma* yolunda Türk

edebiyatının en zengin binden fazla eseri tercüme edilerek en başarılı, en nitelikli ve kıymetli edebî yenileşmeye katkılar yapılmıştır (Yücel, 1999, s. 229-230). Tercüme Bürosu'nun edebiyat dünyamıza kazandırdığı *Dünya Edebiyatından Tercümelere*, Batı klasiklerini dilimize kazandırmıştır. Bu klasiklerin içinde Okullar için Klasikler, Devlet Konservatuvarı Yayınları gibi genel modern dünya yayın dizinleri; Rus ve İngiliz edebiyatı gibi ülke edebiyatına ait kitap dizinleri; 1940-46 yılları arasında Yunan ve Latin klasiklerine öncelik verilen eserler tercüme edilerek yayımlanmıştır. Altı yıllık süreç içinde 467 yapıttan 23'ü Doğu klasiği olmak üzere *Batılılaşma* yolunda merak edilen ve ilgiyle okunan yüzlerce eserin tercümesi yayımlanmıştır. *Tercüme Bürosu*, 1946 sonrası eski yayın niceliğini kaybetmiş, 1966 yılına kapanana kadar edebî hayatımıza tercüme faaliyetleriyle 1.247 tercüme eser bırakmıştır (Gürçağlar, 2021, s. 20). *Tercüme Bürosu*, 1940 ve 1966 yılları arasında bazı yıllar düşüşün aksine tercüme sayısı artış göstermiş olsa de kuruluş aşamasındaki hedefler ile örtüşmeyen bir faaliyet süreci yaşanmıştır. Ancak, 1947 yılından itibaren basılan edebî tercümelere Türk edebiyatı için yeni bir edebiyat kanonuna işaret ederek eski çalışmaların oluşturmaya çalıştığı "hümanist, *Türk hümanizmi* ve *Türk Rönesansı*" terimlerine veda edildiği bir süreci başlatmıştır. Şehnaz Tahir Gürçağlar, *Tercüme Bürosu*'ndaki değişim ve gerilemeyi Türkiye'de oluşan yeni milliyetçilik tanımıyla ilişkilendirir. Bu oluşan düşünceyle Türkiye'de yeni bir kültür oluşturma yolunda tercümelere ihtiyaç kalmadığı düşüncenin yattığına dikkati çeker ve bu iddiasını Tercüme dergisinin 52. Sayısında çıkan "*bizim de kendi düşünce ve zevklerimiz ... başka milletlere tanıtmaya çalışmamızdan daha tabii bir şey olamaz* (Önsöz, 1951, s. 217)" ifadeyi aktarıp Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı aydınının daha evvelden beri söylemiş olduğu Batılılaşma yolundaki tercüme faaliyetlerine aykırı, yeni bir düşünce hareketi olduğunu ifade eder (Gürçağlar, 2018, s. 100-103). Oysaki 1940 sonrası tercüme faaliyetleri hümanizmi entelektüel edebiyatın hedef ve ideal bir yolu olarak görülmektedir. Tercümeyle atfedilen önemler arasında edebiyatı entelektüel bir seviyeye çıkarmanın yanında dilin zenginleşmesi, dile yeni tabirler ve kelimeler katma düşüncesi de vardır (Gürçağlar, 2018, s. 120-125).

Cumhuriyet dönemindeki bütün bu tercüme çalışmaları *I. Türk Neşriyat Kongresi Tercüme Encümeni ve Raporu*'nda yazılanlar üzerine yürütülmektedir. Türkiye'nin *Batılılaşma* yolunda bir noktaya gelmesi ve memleketin irfan hayatının gelişmesinde tercüme, hem fikrin hem de dilimizin gelişmesi için zaruri görülmüştür. Tercüme usul ve nizamının, alınan kararlarla bu hedef doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Bu kararlar içinde öne çıkanlar: Tercüme mecmuasının neşri doğrultusunda muhtelif metin tercümelerinin bir kısmının asıllarıyla birlikte yayımlanması, tercüme usulleri hakkında makale, tartışma ve tetkikler dikkate alınarak tercümanlarla etüt yapılması ve tercümanların lügat kısmında yabancı kelimelerce muhtelif ve tabirleri-karşılıkları kelime ve tabirlerin tespiti vardır. Ayrıca tercümesine başlanmış veya başlanacak olan eserlerin çocuklar ve halk gözetilerek uygulanması istenmiştir (I. Türk Neşriyat Kongresi Tercüme Encümeni ve Raporu, 1999, s. 233-235).

Tercüme Heyeti içerisinde bulunan Halide Edip Adivar, Türk edebiyatının *Batılılaşması* yolunda Cumhuriyet döneminde, üniversiteler için eserler tercüme edilmesini ve dünya klasiklerinin yeniden ciddiyetle ele alınıp tercüme edilip yayımlanmasını hayırlı bir tesadüf olarak niteler. Klâsiklerin hangilerinin, hangi Avrupa dilinden tercüme edilmesi gerektiği hususunda ise en meşhurlarını seçmeyi önerir (Adivar, 1999, s. 238-240). Reşat Nuri Güntekin, Cumhuriyet dönemi edebî tercümelerinin verimliliğine dikkat çekmiştir. Bir yıl içinde yüz beşten fazla eserin tercüme edilerek okuma severlere ve öğrencilere sunulduğuna, nitelik olarak kitapların kaliteli tercüme edilişlerine dikkat çekmiştir. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in tercüme eserlerin yayımlanmasındaki inancını takdir ederek çağdaşlaşmada edebiyatımızın okunacaklar listesine kazandırılan eserlerin bir iman işi olduğunu söylemiştir (Güntekin, 1999, s. 243-246). Tercüme faaliyetinin yüzyıllık bir sürece girdiği dönemde, 1940'da Tercüme Heyeti'nin yapmış oldukları Batılılaşma yolunda, edebî yeniliğimize kapı açmış ve okuma çeşitliliğinin

ortaya çıkmasını sağlamıştır. Orhan Burian, Cumhuriyet'in çeyrek yüzyılına girdiği süreçte bu atılımı hayret verici olarak görür. Ancak, tercümcülüğümüz de plan ve amaç aranması durumunda en basit bir tercüme değerlendirmesinde sınıfta kalacak kadar zayıf olduğu düşüncesindedir. Bu tespitini tercüme edilen eserlerin seçimindeki zaaf, rastgele seçimler ve amaç ile seçilmiş eserlerden oluşmaması; tercümcülüğün hâlâ istenilen seviyede kalifiyede tercüman kadrosuna sahip olmaması ve yayıncıları bu zayıflığın temel sebeplerinden görmektedir. Yüzyılların onayladığı ve kabul ettiği eserlerin Cumhuriyet tercüme anlayışı yüzünden hâlâ sıra bekleyen tercüme vardır. Tercümanların halkın istek ve beğenisine göre üzerindeki iradeyle bir mefkûre ortaya koyulmadığından yakındır (Burian, 1999, s. 257-258).

1940'da Tercüme Mecmuası kurulduğunda Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, derginin ilk sayısındaki sunuş yazısını yazmıştır. Bu yazısında medeniyeti bir bütün olarak gördüğünü, Şarkı, Garbı, yeni veya eski ayrımı yapmaksızın bütünü birer tezahürü olduğumuzu vurgulamıştır. Türklerin yeniliğe açık olduğu tarihî süreçlerden yola çıkarak Avrupa'da bulunan medeniyet bütününe Tanzimat ve daha evvelki uyanma devresinde olduğu gibi şimdi de ilgi duyduklarını ifade etmiştir. Medeniyetin kuvvetli mümessili Fransız sosyetesini olmak üzere, bilhassa Meşrutiyet'te Almanya ile olan münasebetlerin hepsinde *Batılılaşma* gayretini olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceler ışığında kültür, dil ve yazı alışverişinin tercüme yoluyla tam bir zihni, fikri ve medeni bir intibak olduğuna inancını belirtmiştir. Münevverlerimiz, kendi aralarında verimli bir birleşme yapmaları ve başka memleketlerde büyük müessiriyeti olan eserlerin bilgili önyak olabilmelerinin imkânına tercüme faaliyetleriyle olmamasından kaynaklı eksiklere dikkati çekmiştir. Tercüme faaliyetleri için şunları aktarmıştır:

“Herhangi bir eser, ana dile geçirilmiş sayılabilmek için bu işi yapanın, müellifin zihniyetini benimsemesi, daha doğrusu müellifin mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna ger çekten nüfuz etmesi lazımdır. Böyle olunca da o cemiyetten alacağı mefhumlarla kendi cemiyetinin fikir hazinesini zenginleştirmesi tabiidir. Bunun içindir ki ana dilimizin, bu inzıbatlı fikir çalışmalarını ile yepyeni tekâmül imkanları kazanacağına inanmaktayız. Her anlayış bir yaratma olduğuna göre, iyi bir mütercim, büyük bir müellif kıymetindir. Muayyen kitapların tercümesi teşebbüsü yanında bizzat tercümenin ne olduğu ve nasıl olması lazım geleceği hakkında bizden başka milletlerin bu hususta neler yaptıklarını da görüp göstererek tercüme işine bir istikamet ve hız vermeği ihmal etmedik. Tercüme mecmuasını bu maksatla Türk münevverine takdim ediyoruz ve kendilerini bu vasıfta sayanları bize yardıma davet ediyoruz.” (Yücel, 1940, s. 1-2).

Türkiye’de Çeviri başlıklı yazısıyla Vedat Günyol, Tanzimat ile başlayan ve sonrasında Cumhuriyet döneminde açılıp tekrar kapatılan devlet destekli veya özel tercüme faaliyeti yapan kurum ve yayın evlerini geçmişte olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devlet gözetimiyle kurulduğu gibi devlet gözetiminde kapandığı durumuna dikkati çeker. Buna örnek olarak da Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in *“Maarif vekilliğinin tercüme ile ciddi surette meşgul oluşu bu hareketin devlet kadrosu dışında inkişafına bir başlangıç olması içindir”* sözünü söyler (Günyol, 1999, s. 321). 1960 yılına gelindiğinde edebî tercüme faaliyetinde de hatırı sayılır bir düşünüş yaşanmıştır. Bunda ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve sosyal kaynaklı sıkıntılı ortamın büyük etkisi olmuştur (Gürçağlar, 2021, s. 21).

Cumhuriyet dönemi tercüme alanında özel girişimler de mevcuttur. Sabahattin Eyüboğlu'nun Çan Yayınları (deneme alanında yapmış olduğu *Sartre, Camus, B. Russel, Einstein, Heisenberg*), *Onur Yayınları, Sol Yayınları* (Sosyalist eserleri, özellikle Alaattin Bilgili'nin *Kapital* tercümesi) ve *Sosyal Yayınları*; 1979'a gelindiğinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın tercüme faaliyeti tıkanmış ve *Yazko* tarafından *Çeviri* adında tercüme dergisi aracılığıyla çağdaş düşüncedeki tercümenler için yeni mecra olmuştur

(Günyol, 1999, s. 329). Tercüme sektöründe maalesef devlet ve özelde kâr hesabıyla hareket edilmiştir. Klasik değerlerde edebî eserlerin tercümeyle devam etmesi *Batılılaşma* ve yeniliğin devamı konusunda uzman ve aydınlarımız farklı düşünülmektedir. Günümüzde özel yayın evleri de bunu kabul etmekle birlikte ilgi öncelikli çok satanlar listesine, popüler olan post-modern kitaplara kaymaktadır. Bu faaliyet hiç şüphesiz Türk edebiyatının *Batılılaşma* sürecinden bu yana gelişmesi açısından sevindirici bir durumdur. Bu vesileyle Avrupa ve diğer milletlerde neler olup bittiğini tercüme sayesinde öğrenme imkânı devam etmektedir (Aytaç, 1997, s. 39). Tercüme dergiler arasında en uzun ömürlü olanı *Tercüme Bürosu* tarafından kurulan Tercüme Dergisi'dir (1946-1966). *Tercüme Odası*'nın 1966 yılına kadar varlığını sürdürdüğü süreçte Türk edebiyatının çeşitlenmesi, yenileşmesi, farklı kültür eserleri ile tanışması ve tercüme stratejisi açısından önemli olan bir diğer edebî tercüme eser yayımlayanlar ise Remzi Yayınevi, Varlık Yayınevi ve İş Bankası Kültür Yayınları adlı özel yayıncılardır. Klasik edebî yayınların yanında popüler edebî tercüme okunması dikkatleri çekmektedir. XIX. Yüzyıldan başlayıp aratarak devam eden önce Fransız daha sonraları İngiliz, Rus, Alman, Amerikan edebiyatından aşk, polisiye, macera, polisiye ve bilim kurgu gibi türler tercüme edilmiştir. Ancak rağbet popüler edebiyat açısından hızla artmıştır. Popüler edebiyat tercüme eserlerine en fazla rağbet 1950-1970'lerde olduğunu görülmektedir. (Gürçağlar, 2021, s. 20-21).

Avşar Çapan, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* eserindeki *Soruşturma Yanıtları* başlıklı mülakat başlığında 1960 yıllarını izleyen on ve on iki yıllık süreci tercüme faaliyetleri için Rönesans olarak görülmesine rağmen her alanda kargaşanın olduğu ama aydınlanma gibi görünmenin temelinde yatanın farklı seslerin çıkıyor olmasına bağlar. Bu dönemdeki çok sesliliği yüksek sesli bağırmanın haklı görüldüğü ve dolayısıyla araştırmacı ve aydınlatıcı düşüncenin anlaşılmadığı bir ortamda siyasi bütünlüğün olmadığı, toplum sorunlarına acemi fikir ve sanat yapıtların hızlıca değer kaybettiğini düşünür. Üniversitelerin çağdaşlaşma yolunda hızla değer kaybetmesi ve varlığını tehlikeye sokmasında karmaşık devinimlerin bir yanı faydalı bir yanı zararlı sol düşünce kitaplarının kötü tercüme edilmelerine bağlar. “Şöyle bir kitap var abi, senin için getirdim, İngiltere’de iki aydır kapışılıyor.” diyen bilinçli aydın refleksi olmayan bohçacı tercüman dediği kişilerce derinliği olan eserlerin varlığına rağmen bu tutumuna dikkat çeker. Ancak anlaşılabilir bir tercüme yapıtlarla mümkün olacağı kanaatindedir. Cumhuriyetin 1960’lı yıllarının tercüme gözlemlerinde tercümanın bir sözü doğru anlamak ve doğru olarak aktarmak maharetine dikkati çeker. Tercümanın görevinin yazarı da bozmadan eseri tercüme etmelidir. İçerik olarak her tercüme dünyaya kültürüne açılan bir pencere olarak gördüğü için anlatılanı bozmadan dilimize ve özelliklerine uygun anlaşılabilir diyerek Cumhuriyet dönemi tercüme eserlerine başka bir pencereden günümüz tercümesine bakışımı aktarır (Avşar, 1999, s. 423-424).

Cumhuriyet dönemi 1979 sonrası edebî tercüme alanında *Tercüme Dergisi*'nden sonra çıkarılan Bağlam Dergisi sonrası dergi yönetimi 1981 yılında *Yazko Edebiyat Dergisi* bünyesinde alınan kararla tercüme alanında duran yayınları başlatmak için tercüme dergisi çıkarmaya karar vermiştir. Ahmet Cemal yönetiminde ilk derginin çıkış tarihi olarak 1 Temmuz 1981 kararı ile *Yazko Çeviri* yayına başlamıştır. Tercüme Dergisi'ne yaklaşan tercüme faaliyeti yürütmeyi amaçlanmıştır. İdeal bir ekiple yola çıkmaya çalışmışlardır. Selim İleri, Yurdanur Salman, Tomris Uyar ve Fatih Özgüven'in desteği ile *Yazko Çeviri* dergisinin ilk sayısı çıkartılmıştır. Dergide dilbilim, göstergebilim ve yazın bilim bölümlerinden oluşan çalışmalar yapılmıştır. 1 Temmuz 1981- 1 Mart 1984 yılları arasında *Kafkas Özel Sayısı* olmak üzere 18 sayı yayımlanmıştır. Edebî tercüme ağırlıklı olmak üzere ciddi tercüme eserleri yayımlanmıştır. Ancak maliyetler ve parasal sıkıntılar nedeniyle 1985 Mayıs sayısındaki “*YAZKO Edebiyat, önümüzdeki beş altı aylık bir sürede YAZKO ÇEVİRİ'nin, YAZKO FELSEFE'nin işlevini sürdürme görevini olabildiğince yapmağa çalışacaktır.*” *Yazko Çeviri* dergisinin yayımladığı tercüme eserleri bir dizin halinde *Dün ve Bugün*

Çeviri Dizini adında kitaplaştırılmıştır (Cemal, 1999, s. 438-441). *Yazko Çeviri* dergisi sonrasında *Metis Çeviri* özel müteşebbis olan tercüme dergisi açılmıştır. *Metis Çeviri* ise 1887 ve 1992 yılları arasında faaliyet göstermiştir.

Cumhuriyet dönemi edebî tercümeleleri açısından 1980 sonrası büyük bir artış görülür. Edebî tercümelelerin yanında edebiyat dışı dil ve kültürel kaynakları içeren tercümeleler de hızla artar. Dünya ile entegre olan Batı ile olan münasebetler ve değişen teknoloji temelli dünya düzeni bunda çok etkili olmuştur. 1990'lı yıllarda edebî tercüme kitaplarındaki artış devam etmiştir. Bunda 1980'li yıllarda üniversitelerde Mütercim- tercümanlık bölümlerinin kurulması sonrası yetişmiş kalifiye tercümanların yetişmesinin de büyük payı olmuştur (Gürçağlar, 2021, s. 22). 2006 yılında Türkçe -İngilizce çeviri atölyeleri uluslararası kuruluşlarında katıldığı bir boyuta ulaştığını görmekteyiz. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü ve Boğaziçi Üniversitesi iş birliği ile Almanca, Fransızca, İngilizce, Arapça, Çince, Rusça, Japonca, İtalyanca, İspanyolca, Lehçe gibi dillerde İlk Gençlik Edebiyatı da dahil olmak üzere tercüme atölyeleri kurulmuştur. Tercümanlarında buluşulup deyimlerini paylaştığı bir platforma da oluşmuştur. (T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2014, s. 14-15).

1930-1940 yıllarında “*Türk Rönesansı*” olarak adlandırılan *Batılılaşma* hareketi Türk edebiyatında tercümeleleri gerekli olarak görmüştür. Tercüme yoluyla Türk toplumu sosyal ve kültürel uyanış, modernleşme, aydınlanma, hümanizm farkındalığı ve yeni bilgi yaratma becerisi elde etmektedir. Günümüzde her ne kadar popüler edebiyat ürünlerinin tercümesi nicelik olarak önde olsa da tercüme faaliyeti devlet yoluyla istikameti belirlenecek olmaktan çıkmıştır. Özel yayın evleri, devlet kurumları, üniversiteler ve araştırma destek programları kapsamında Türk edebiyatının reform tanımı *Batılılaşma* yolundaki tercüme faaliyetleri kendi mecrasını bulmuş görünmektedir. İletişim çağına imkânları ve dil bilen kişinin sayıca eskiye nazaran artmış olması edebî eser niteliğini seçmede belirleyici bir unsur olarak yeni dünya tercüme çalışmasında eser seçiminde aydın kesimin yönlendirmesiyle tercüme edebiyatımız devam ettiği görülmektedir. Bu alanda birçok aydınımız farklı söz ve cümlelerle tercüme üzerine düşüncelerini sıralamıştır. Hepsinin ortak noktası tercümenin zaruri olduğudur. *Batılılaşma* yolunda Türk edebiyatının gelişmesi, yenileşmesi için tercümenin gerekliliğine ve sahip olduğu eksikliklere dikkat çekmişlerdir. Hilmi Ziya Ülken de Tanzimat’tan günümüze *Batılılaşma* yolunda yapılan tercüme eser çalışmalarını yetersiz, eksik ve zayıf görmektedir. Tercüme çalışmalarını dağınık ve tesadüfi görmektedir. Tercüme faaliyetlerinin *Batılılaşma* hareketinin yüz elli yıldan fazla zamandır süren bu zaman dilimi içinde bulunmasına rağmen yapılan çalışmalara bakarak hâlâ belli olmayan bir fikir ile ortaya çıktığı tespitini savunur ve tercümenin gayesine dikkati çeker. Sorunun temelinde prensip eksikliği görmektedir. Dağınık ve gelişmiş güzel tercüme çalışmaları Avrupa medeniyetini nakletmekte noksan kalmışlığı tespitinde bulunur. Çözüm önerisi de sunar. Tercüme işini beş büyük zümre hâlinde edebiyat, felsefe, klasikler, ihtisas bilgileri ve popüler eserler halinde farklı üslup ve tarzda tercüme etmeleri hâlinde istenilen seviyeye varılacağı inancını savunur (Ülken, 2020, s. 259-261). Tanzimat’la başlayan yenileşme hareketi faaliyetlerinden tercüme çalışmalarının dağınık ve tesadüfi ilerleyişi günümüze kadarki süreçte *Batılılaşma* yolunda açtığı yol ve fikir istikametinde yavaşlama, ihtiyaçları karşılayacak yeterli eser verememe ve aydınlarca tenkit edilen bilindik yanlışın tekrar edilmesi eleştirilerinin sık sık yapılmış olduğu görülmektedir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat edebiyatı ve sonrası tercüme faaliyetlerinin benzer durumunu teker teker beslenmeyi, başkasının bahçesinden sarkmış meyveyi yenmesine benzetir. Dilimize doğru tercüme edilemeyen eserlerin kültür, edebiyat ve dilimize verdiği ve vereceği sakıncalara dikkat çeker. Hâlâ aynı hataların yeni tercüme eserlerde de devam ettiğini düşünmektedir. Kültürümüzün tatmin edici düzeyde gelişmemesinin ve dilimizin fakir kalmasının sebebinin tercüme yokluğu olarak görür. Türk irfanının oluşması için tercüme edilmiş

kitapların zenginleştikçe değişimin olacağına dikkati çeker. Tercüme ve yenileşme ilişkisinin önemine vurgu yapar. Tercüme faaliyetinin programlı ve ciddi bir külfet ile olacağını ancak böylelikle geleceğimizi tehdit eden müşkül durumdan kurtulacağımızı savunur (Tanpınar, 2005, s. 80). *Batılılaşma* yolunda edebî tercümelelerin ikilikten kaynaklı çatışmadan etkilendiğini görülmektedir. Edebî türler şiir, roman, hikâye ve tiyatrodaki olduğu gibi eski ve yeni tartışmasının tercüme eserlerde de yerini aldığı görülmektedir. Tanzimat edebiyatından günümüze tercümenin Türk edebiyatı üzerinde ne denli tesiri olduğu tam manasıyla bilinmiyor olsa da eski edebiyat taraftarları üzerindeki tesirden yenileşmeye katmış oldukları açıkça görülmektedir. Tercüme ile gelen edebî yenileşme, Türk kültürünün (halk hikâyeciliği, meddah, temaşa sanatları) duygu, düşünüş ve fikir olarak Batı tiyatrosuyla birleşmesine yardımcı olmuştur (Enginün, 1999, s. 67-71).

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde başlayan ve farklı gözlem ve yaklaşımla devam etmiş olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nde geçerli olan Avrupalılaşmak, Batılılaşmak ve Garplılaşma olarak tanımlanan yenileşme hedefi, her alanda olduğu gibi Türk edebiyatının da hedefi olmuştur. Bu hedefe gitmenin tek yolunun Batı'nın eserlerini tercüme etmek, bu eserleri inceleyerek edebiyatımıza tatbik etmek olduğu Tanzimat'tan günümüze her kesim ve aydın tarafından anlaşılmıştır. Tanzimat'la başlayan tercüme faaliyetlerine bakıldığında günümüze kadar süren tarihî sürecin içinde edebî tercüme konusu olağanüstü ülke durumları olması dışında her zaman gündemde olmuştur. Bu gündem tercümelelerin nicelik ve niteliğine göre iniş çıkışlar yaşamış olmasına rağmen daima ilerleyen bir grafik çizmiştir. Tercüme faaliyetleri ve değişen dünya içinde ileri seviyede edebiyata sahip gelişmiş ülkelerin eserlerine sahip olma, inceleme ve aynı seviyede edebî tercüme faaliyetleri kıyaslandığında yarışacak bir durumda olmadığı görülmektedir. Bunun birçok faktörü olduğu, tercüme sahasında yetişmiş kişilerin yazdıkları makale, söyleşi, kitap ve tercümanlık ile ilgili ifade etmiş olduklarından çıkarılmaktadır. Tanzimat'la başlayan ve günümüzde devam eden edebî tercümelelerin ortak sorunu olarak tercüme hakkında kurumsal birlik olacak bir yapının olmaması dikkati çekmektedir. Devlet veya özel yayınevleri tarafından edebî tercüme veya tercüme eserler hakkında faaliyetin anayasasının olmasının gerekliliği çıkmaktadır. Modernleşme olarak adlandırılan yüz elli yıllık süreçte yapılan edebî tercümelelerin dağınıklığı, seçilen eserlerin neye göre ve niçin seçildiğine kadar detaylı belirlenecek bir düzenlemeyi gerektirmektedir. Özellikle Tanzimat edebiyatı ile birlikte Batılı eserlerin arttığı süreçte tercüme edilen eserlerin niteliği ve konu bakımından faydalı olup olmadığı tartışılmaktadır. *Batılılaşma* yolunda tercümenin çoğalması önemli fakat Türkçeye aktarılan eserlerin yazarı ve içeriği konusunda seçiciliğin maalesef bu dönemde pek dikkate alınmadığı görüşü belirtilir. Edebî tercümelelerde diğer bir konu edebî türlerde yapılacak olan tercümelelerin usul ve yöntemidir. Osmanlı ve Batılı eserleri göz önüne alarak tercüme- tercümanlık işinin nasıl olması gerektiğine ayrıca dikkatleri çekmektedirler. Şiir, roman, hikâye, oyun, deneme, şarkı, ninni, seyahatname vb. edebî türlerin kendine özgü tercüme usul ve yöntemleri hakkında görüşler bildirmiştir. Muharrirler tarafından tercüme faaliyetinin mühim olduğu anlaşılacak okuyucu kitlesi de düşünülerek çalışma yapılması hususu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türk edebiyatıyla birlikte Türk dilinin gelişmesinin ve varlığının korunmasının tercüme faaliyetiyle ilişkili bir konu olduğu uzmanlar tarafından ele alınmıştır.

Genel anlamda *Batılılaşma* yolunda edebî tercümelelerin kültür, zihniyet değişimi ve dil gelişmesine yapmış olduğu etki tartışmasızdır. Gazetelerle başlayan edebî tercüme maceramız içerisinde yayımlanan kitaplar ile ilgili günümüzde tam bir rakam verilemiyor olsa da Türk Rönesansı olarak adlandırabilecek düzeyde gelişmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde Batı klasiklerinden yapılan edebî tercümeleler sistemli ve seçilerek yapılmamış olsa da kayda değer miktarda eğitim ve kültür hayatına katkı sağlamış, bu

durum Türk edebiyatı için büyük bir kazanım olmuştur. Bütün bu kazanımların edebî dönemlere göre farklılık göstermesine ayrıca dikkat çekilmektedir. Bu çalışmada yapılan araştırmalar, incelemeler, görüşler ve tarihsel süreç içindeki gelişimi gösteren belgeler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma için *Batılılaşma* yolunda Türk edebiyatının tercüme faaliyetleri üzerine ortaya konulan görüşler, kaynaklar ve önemli çalışmalar taranmıştır. Kaynaklardan hareketle Tanzimat'tan günümüze gelişimin içindeki aksaklıklar, eksikler, olumlu yanlar, gereklilikler ve nelere dikkat çekildiği hususları temel bakış açılarıyla süreçleri de verilerek aktarılmıştır. Kurumsal veya özel yayın evleri tarafından yapılan çalışmaların tarihçesinden yola çıkarak tercüme alanında yapılacak araştırmaların büyük bir çoğunluğundan alınan düşüncelerin kaynakçaların da gelecekte tercüme sahasında araştırma yapacaklara yol gösterici olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (1999). *Klasikler ve Tercüme*. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 238-240). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akbayar, N. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyet'e Çeviri*. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt II, s. 447-448). içinde İstanbul: İletişim.
- Akünel, D. (1985). D. Akünel içinde, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt II, s. 452-454). İstanbul: İletişim.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 186-1923*. İstanbul: İnkâp Kitabevi.
- Ataç, N. (1941, Mayıs 19). İkinci Yıla Giderken. *Tercüme*, s. 1-3.
- Avşar Timuçin, B. A. (1999). Soruşturma Yanıtları. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 423-425). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ay, F. (2021, 11 7). Yenileşme Dönemi Edebiyatçıların Gözüyle Osmanlı'da Tercüme Faaliyetleri (1860-1912). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(19), s. 189-208.
- Aytaç, G. (1997). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aytaç, G. (2016). *Edebiyat Üzerine*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Budak, A. (2008). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Burian, O. (1999). Tercümeçiliğimiz. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 257-260). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cemal, A. (1999). Yeni Bir Süreci Başlatırken. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 435-443). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Devrim, İ. M. (1999). Edebi Tercüme. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Çevirileri Seçkisi* (s. 12-14). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Durmuş, P. D. (2018). *Çeviri Sanatının Esasları* (1. b.). İstanbul: Akdem Yayınları.
- Efendi, A. M. (2002). *Menfa/Sürgün Hatıraları* (1. Baskı b.). (H. İnci, Dü.) İstanbul: Arma Yayınları.
- Enginün, İ. (1979). *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercüme ve Tesirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Enginün, İ. (1999). *Mukayeseli Edebiyat* (2. b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enginün, İ. (2007). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* (3. b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enginün, İ. (2013). *Abdülhak Hamid'in Hatıraları* (2. Baskı b.). İstanbul: Dergah.
- Gariper, C. (2018). Türk Edebiyatının Yenileşmesinde Çevirinin Rolü ve Recep Vahyî'nin Batı Dillerinden Yaptığı Çeviriler. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*(7), s. 11-28.

- Güntekin, R. N. (1999). Maarif Vekilliği Kitapları . Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Dönemi Seçkisi* (s. 243-246). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günyol, V. (1999). Türkiye'de Çeviri. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 320-330). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürçağlar, Ş. T. (2018). *Türkiye'de Çevirinin Politikası ve Poetikası 1923-1960* (1. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Gürçağlar, Ş. T. (2021). *Çevirinin ABC'si* (2. b.). İstanbul: Say Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). *Batılılaşma*" (Cilt V). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Hulisi, Ş. (1999). Tanzimattan Sonra Tercüme Faaliyetleri. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 203-206). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- I. Türk Neşriyat Kongresi Tercüme Encümeni ve Raporu. (1999). Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 233-235). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnci Enginün, Z. K. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1 Şiir (1860-1923)* (Cilt I). İstanbul: Dergah.
- Kaplan, R. (1993, Mayıs 1). Klâsikler Tartışması (Başlangıç Dönemi). *Türkoloji Dergisi*(11), s. 161-208.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Kudret, C. (2004). *Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman* (1. b.). İstanbul: Dünya Yayınları.
- Macit, M. (2011). Tercüme Hareketleri. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, s. 498-504). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* (4. b.). İstanbul: Dergah.
- Okay, O. (2010). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (2. b.). İstanbul: Dergah. 2010 tarihinde alındı
- Okay, O. M. (1988). Edebiyatımızın Batılılaşması Yâhut Yenileşmesi. O. Okay içinde, *Büyük Türk Klasikleri* (Cilt VIII). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özkırımlı, A. (1999). Çeviri. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Dönemi Çevirileri Seçkisi* (s. 217-226). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özön, M. N. (1999). Batı Dilerinde Şiir Tercümeleleri. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 207-210). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* (1. b.). İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Rasim, A. (1980). *Matbuat Hatıralarından Muharrir, Şair, Edib* (1. b.). (K. Yetiş, Dü.) İstanbul: Tercüman. 1980 tarihinde alındı
- Rasim, A. (1983). *Anılar ve Söyleşiler*. (N. Erten, Dü.) İstanbul: Can Matbaa.
- Rıfat, M. (2021). *Çeviriyi Düşünmek*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. (2014). *Edebî Çeviri ve Eleştiri 1 Türçe-Almanca /Almanca Türkçe Çeviri Ataölyesi*. (M. Y. Sağlam, Dü.) Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (5. b.). İstanbul: Dergah.
- Tanpınar, A. H. (2008). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (4. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarakçıoğlu, A. Ö., & Fidan, G. (2021). *Çevirizm "Çeviri Tarihi Üzerine Bir Deneme"*. İstanbul: Kopernik.
- Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk Yıl* (1.Basım b.). (N. Ö. Akın, Dü.) İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2014). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (2. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Ülken, H. Z. (2020). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* (3. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldız, S. (2006). *Tanzimat Dönemi Edebiyatı* (2. b.). Ankara: Nobel Yayın.

- Yılmaz Aydoğdu, N., & Kara, İ. (2005). *Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1* (1. b.). İstanbul: Dergah.
- Yılmaz, D. (2002). *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Yuva, G. (2011). *Modern Tüçrk Edebiyatının Fransız Kaynakları* (1. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yücel, H. A. (1940, Mayıs 19). *Tercüme*, 1(1), s. 1-2.
- Yücel, H. Â. (1999). I. Kuruluş Yılları: Tercüme Bürosu, Klasikleri Çevrilmesi. Ö. Yağcı içinde, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi* (s. 229-230). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.